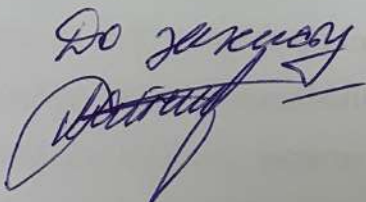

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

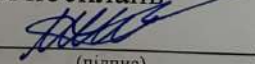
КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

**«ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В
КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ»**

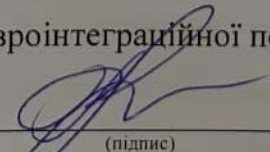
Здобувача 2 року навчання ОР «Магістр»
денної форми спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
наукової програми «Публічне управління та
адміністрування: інтеграція в ЄС»
Шиляєва Марка Максимовича

До захисту
 Науковий керівник:
доцент кафедри публічної політики,
к.ю.н. доц. Майснер Андрій Васильович

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі немає
запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Здобувач Марко ШИЛЯЄВ
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
євроінтеграційної політики від «24» квітня 2026 р., протокол № 18.

В.о. завідувача кафедри євроінтеграційної політики, кандидат економічних наук,
доцент
Гура Вікторія Леонідівна
(підпис)

КИЇВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Шиляєв М. М. Взаємодія громадянського суспільства та держави в контексті європейської інтеграції України. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2026.

У роботі здійснено комплексне дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів взаємодії держави та громадянського суспільства в умовах євроінтеграції та воєнного стану. Проаналізовано еволюцію суб'єктності українського громадянського суспільства від Помаранчевої революції до сучасного національного спротиву проти росії. Виявлено розрив між нормативно-правовою базою та реальною практикою співпраці. На основі досвіду країн ЄС (Фінляндії, Естонії, Хорватії, Литви) розроблено рекомендації щодо вдосконалення механізмів взаємодії.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні нової архітектури партнерства: створення Урядового офісу розвитку громадянського суспільства, впровадження механізму відсоткової філантропії та модуля «Дія. Участь» із функцією законодавчої ініціативи. Практичне значення роботи полягає у використанні пропозицій для підвищення ефективності євроінтеграційних процесів та повоєнного відновлення.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічне врядування, партисипативна демократія, залучення громадян, європейська інтеграція, волонтерський рух, цифрова демократія, громадський контроль.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Шиляєв М. Роль суспільства та медіа у запобіганні та боротьбі з корупцією. *Шевченківська весна – 2025: публічне управління та державна служба* : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 26 берез. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, Т. П. Паламарчук. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 336–337. [57].

2. Шиляєв М. Розбудова громадянського суспільства: уроки Фінляндії для України. *Євроінтеграційний дизайн: стратегії відновлення України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6 трав. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, М. С. Орлів. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 149–152. [56].

ANNOTATION

Shylyaiyev M. M. Interaction between civil society and the state in the context of European integration of Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of knowledge 28 "Public Management and Administration", specialty 281 "Public Management and Administration". – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

The thesis provides a comprehensive study of theoretical, methodological, and applied aspects of the interaction between the state and civil society in the context of European integration and martial law. The evolution of the subjectivity of Ukrainian civil society from the Orange Revolution to the modern national resistance against Russia is analyzed. A gap between the regulatory framework and the real practice of cooperation is identified. Based on the experience of EU countries (Finland, Estonia, Croatia, Lithuania), recommendations for improving interaction mechanisms are developed.

The scientific novelty lies in the substantiation of a new partnership architecture: the creation of the Government Office for Civil Society Development, the implementation of the percentage philanthropy mechanism, and the "Diia. Participation" module with a legislative initiative function. The practical significance of the work lies in using the proposals to increase the efficiency of European integration processes and post-war recovery.

Keywords: civil society, public governance, participatory democracy, citizen engagement, EU integration, volunteer movement, digital democracy, public control.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPIC OF THE QUALIFYING
MASTER'S THESIS

1. Shylyaiiev M. The Role of Society and Media in Preventing and Combating Corruption. *Shevchenko Spring – 2025: Public Administration and Civil Service : Proceedings of the Annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Students, Postgraduates, and Young Scholars (Kyiv, March 26, 2025)* / eds. L. Komakha, T. Palamarchuk. Kyiv: Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2025. P. 336–337. [57].
2. Shylyaiiev M. Building Civil Society: Lessons from Finland for Ukraine. *European Integration Design: Strategies for Ukraine's Recovery : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, May 6, 2025)* / eds. L. Komakha, M. Orlov. Kyiv: Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2025. P. 149–152. [56].

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ

ANNOTATION

Перелік умовних позначень

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	11
1.1. Громадянське суспільство як суб'єкт публічного врядування: сутність та еволюція підходів	11
1.2. Теоретичні моделі взаємодії держави й громадянського суспільства	17
1.3. Європейські стандарти участі громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень	25
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ Й ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	34
2.1. Утвердження суб'єктності громадянського суспільства у формуванні європейського курсу України.....	34
2.2. Інституційно-правові механізми та практика співпраці з громадськістю в Україні.....	43
2.3. Громадянське суспільство як суб'єкт національного спротиву: трансформація та виклики воєнного часу.....	52
Висновки до розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СПІВПРАЦІ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	60
3.1. Європейський досвід партнерства держави та громадянського суспільства: уроки для України.....	60
3.2. Рекомендації та проєктні пропозиції щодо посилення ролі громадянського суспільства у процесі європейської інтеграції	72
Висновки до розділу 3.....	79
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

ГРД — Громадська рада доброчесності

ДЄС — Договір про Європейський Союз

ЕКАК — Естонська концепція розвитку громадянського суспільства

ЄС — Європейський Союз

КМУ — Кабінет Міністрів України

НУО — Неурядова організація

ОГС — Організація громадянського суспільства

ЕЕСС — European Economic and Social Committee (Європейський економічно-соціальний комітет)

SLAPP — Strategic Lawsuits Against Public Participation (Стратегічні позови проти участі громадськості)

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена тим, що Україна невпинно рухається у Європейський Союз. Цей шлях вимагає не лише впровадження нормативно-правових актів, але й суттєвої трансформації суспільних відносин, ключовим елементом яких є взаємодія держави та громадянського суспільства. Саме цей діалог визначає якість демократичних інститутів та здатність країни сповідувати європейські цінності.

Починаючи з Революції Гідності й особливо з початком повномасштабного вторгнення РФ, громадянське суспільство стало не лише партнером держави, але й стратегічним суб'єктом національної безпеки. Водночас в українських реаліях зберігаються проблеми низької інституційної спроможності та формального характеру механізмів співпраці, що гальмує євроінтеграційний поступ. Це зумовлює необхідність пошуку нових моделей взаємодії, що й визначає актуальність даного дослідження.

Теоретико-методологічні засади дослідження громадянського суспільства та його взаємодії з державою закладені у працях класиків політичної думки та сучасних західних соціологів, таких як Дж. Александер, А. Кутай, Т. Кузьо. В українському науковому дискурсі вагомий внесок у розробку цієї проблематики здійснили такі дослідники, як М. Рябчук, Т. Краснопольська, О. Валевський, М. Гурицька, О. Посол, М. Волківський, Н. Повтарь, М. Лациба. Питання європейських стандартів участі громадськості та адаптації законодавства досліджували Я. Сімутіна, Т. Андрійчук, та інші. Однак, попри значний масив напрацювань, потребують додаткового вивчення особливості трансформації цієї взаємодії в умовах воєнного стану та активізації євроінтеграційних процесів.

Метою кваліфікаційної роботи є формування теоретично обґрунтованих рекомендацій та проектних пропозицій щодо вдосконалення механізмів співпраці держави та громадянського суспільства, які сприятимуть підвищенню якості демократичного врядування та ефективності європейської інтеграції України.

Для досягнення поставленої мети важливо виконати такі завдання:

— Розкрити сутність та еволюцію підходів до розуміння громадянського суспільства як суб'єкта публічного врядування.

— Охарактеризувати основні теоретичні моделі взаємодії держави й громадянського суспільства.

— Проаналізувати європейські стандарти та нормативно-правову базу участі громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень.

— Дослідити роль громадянського суспільства в утвердженні європейського курсу України та історичну динаміку його суб'єктності.

— Оцінити ефективність наявних інституційно-правових механізмів співпраці з громадськістю в Україні та виявити розрив між нормативною базою і практикою.

— Визначити особливості трансформації громадянського суспільства та виклики його взаємодії з державою в умовах воєнного стану.

— Узагальнити успішний досвід країн ЄС щодо побудови ефективного партнерства держави та громадського сектору.

— Розробити практичні рекомендації щодо інституційної, цифрової, фінансової та освітньо-культурної модернізації взаємодії держави й громадянського суспільства в Україні.

Об'єктом дослідження постає процес публічного врядування у сфері взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

Предметом дослідження виступають механізми, інструменти та практики співпраці державних інституцій і громадського суспільства в контексті європейської інтеграції та викликів воєнного часу.

Методи дослідження, використані у роботі, включають комплекс загальнонаукових та спеціальних інструментів:

— історико-логічний метод використано для ретроспективного аналізу еволюції поняття громадянського суспільства та вивчення динаміки його розвитку в незалежній Україні, що дозволило виявити закономірності становлення суб'єктності громадського сектору (Розділ 1, п. 2.1);

— метод системного аналізу застосовано для дослідження моделей взаємодії держави та громадянського суспільства як цілісної системи, а також для виявлення системних вад у наявних інституційно-правових механізмах співпраці (п. 1.2, 2.2);

— порівняльно-правовий метод став основою для зіставлення українського законодавства з європейськими стандартами, а також для адаптації успішного досвіду країн Балтії та Хорватії до українських реалій (п. 1.3, 3.1);

— метод документального аналізу застосовано при опрацюванні звітів Єврокомісії, аналітичних доповідей «Барометр ОГС», нормативно-правових актів та стратегічних документів, що дозволило оцінити розрив між нормативною базою та практикою;

— метод кейс-стаді використано для вивчення успішних практик самоорганізації, що виникли в умовах воєнного стану, а також аналізу досвіду конкретних країн Європейського Союзу для його подальшої адаптації в Україні;

— прогностичний метод та метод узагальнення дозволили сформулювати теоретичні висновки та розробити практичні рекомендації щодо інституційної модернізації взаємодії держави та суспільства (Розділ 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному обґрунтуванні нової архітектури взаємодії держави та громадянського суспільства в умовах євроінтеграції та повоєнного відновлення:

— вперше запропоновано концепцію створення Урядового офісу розвитку громадянського суспільства та впровадження цифрового модуля «Дія. Участь» із функцією прямої законодавчої ініціативи «Народний законотворець», що дозволить трансформувати роль громадянського суспільства: від суб'єкта звернень до повноправного учасника законодавчого процесу;

— удосконалено науково-прикладні підходи до адаптації європейського досвіду, в межах чого сформульовано пропозиції щодо імплементації кращих практик взаємодії, зокрема в частині забезпечення фінансової стійкості ОГС на прикладі моделі Фінляндії та координації діалогу з урахуванням досвіду Естонії;

— поглиблено розуміння трансформації моделей взаємодії в умовах війни: від ситуативного волонтерства до стратегічного партнерства у сфері безпеки та оборони;

— набуло подальшого розвитку розуміння ролі громадського контролю, зокрема визначено потенціал тіньових звітів ОГС не як інструменту критики, а як аналітичної основи для ухвалення державних рішень у процесі європейської інтеграції;

— набуло подальшого розвитку обґрунтування ролі молодіжної демократії, зокрема шкільних бюджетів та дитячих парламентів, яка розглядається як фундамент для подолання патерналізму та виховання відповідального громадянства.

Практичне значення одержаних результатів реалізується через можливість використання розроблених рекомендацій органами публічної влади при вдосконаленні механізмів комунікації з громадськістю та розробці стратегічних документів, зокрема у сфері європейської інтеграції, що сприятиме підвищенню ефективності участі громадських організацій у процесі ухвалення рішень, а також закладами освіти для формування у молоді практичних навичок громадянської участі через впровадження шкільних партисипативних бюджетів та вдосконалення учнівського самоврядування.

Апробація результатів дослідження відбулася на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2025: публічне управління та державна служба» (Київ, 26 березня 2025 р.), а також на Міжнародній науково-практичній конференції «Євроінтеграційний дизайн: стратегії відновлення України» (Київ, 6 травня 2025 р.) та опубліковані у відповідних збірниках тез доповідей.

Структура та обсяг роботи включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (93 найменування). Загальний обсяг роботи становить 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Громадянське суспільство як суб'єкт публічного врядування: сутність та еволюція підходів

У сучасному світі ефективна взаємодія держави та громадянського суспільства є однією з ключових умов сталого розвитку, демократичного врядування та успішної європейської інтеграції. Україна, рухаючись шляхом євроінтеграції, стикається з необхідністю трансформації суспільних відносин, де громадянське суспільство відіграє все більш значущу роль.

Громадянське суспільство, як сукупність недержавних інституцій та відносин, що функціонують поза межами державного контролю, є невіддільним елементом демократичної системи. Воно виступає як простір для самоорганізації громадян, вираження їхніх інтересів, контролю за діями влади та формування публічної політики. Еволюція підходів до визначення та розуміння громадянського суспільства пройшла довгий шлях від античних концепцій до сучасних теорій, що підкреслюють його багатогранність та динамічність.

Для подальшого розуміння сутності заданої теми доцільним буде розглянути еволюцію підходів до самого терміну, та, в цілому, зрозуміти його сутність.

Вище вже згадувалося про шлях від «античних концепцій», тому для збереження цілісності почати варто саме з них.

Поняття «громадянське суспільство», попри свою сучасну конотацію, має глибоке теоретичне коріння, що сягає античної філософії. Перші спроби осмислити суспільство як сферу взаємодії вільних індивідів були зроблені Платоном та Арістотелем.

У своїх працях «Держава», зокрема у другій книзі [30] та «Закони» [86] Платон обґрунтовував, що поліс виникає з природної потреби людей у співпраці для задоволення спільних потреб, а його стабільність забезпечується верховенством мудро прописаних законів, яким підкорюються навіть правителі. Водночас для Платона, як і для більшості античних мислителів, суспільство та держава були фактично тотожними, єдиним організмом, спрямованим на виховання добродесного громадянина.

Подальший розвиток ця ідея отримала у праці Арістотеля «Політика», зокрема книзі шостій, [2], де людина визначалася як «істота політична», а громадянин — як активний учасник управління та суду. Таким чином, хоча античність ще не знала чіткого розмежування держави й громадянського суспільства, саме вона заклала фундаментальні ідеї добровільної асоціації, верховенства права та активної участі, що стали основою для подальшої еволюції цього поняття.

Слідкуючи за хронологією далі та посиляючись на дослідження Посол О.Є., можна констатувати, що подальший розвиток ідеї громадянського суспільства відбувався у напрямку розмежування сфери політичної діяльності та приватного, позаполітичного буття людини. За її словами, Середні віки стали періодом строкатих та неоднозначних тлумачень, сформованих під впливом роздумів Ф. Аквінського та А. Аврелія про взаємини держави й церкви. Певним рубіконом у цьому процесі дослідниця вважає теоретичну спадщину Н. Мак'явеллі, який протиставив громадянське суспільство державній владі, схарактеризувавши останню як інститут, що прагне до тотального контролю та поглинання суспільства [33, с. 216]. Водночас аналізуючи шляхи утримання влади, мислитель опосередковано визнавав народ як самостійну силу, ігнорування якої є небезпечним для правителя. Цю думку яскраво ілюструє теза з його *magnum opus* «Державець»: «Тому найкраща фортеця — це не бути невідомим для свого народу, бо якщо народ тебе ненавидить, то фортеці не порятують;» [23, с. 77].

Для подальшої хронологічної систематизації складної еволюції розглядуваної теми доцільно звернутися до періодизації, запропонованої сучасним соціологом Джеффри Александером, який виділяє три основні моделі розуміння цього феномену. Його концепція, представлена у фундаментальній праці «The Civil Sphere» (2006), дозволяє простежити історичний розвиток ідеї громадянського суспільства та осмислити його як специфічну сферу солідарності, що є ключовою для сучасних демократій [61, р. 23–31].

Перша модель — «Громадянське суспільство I» (CSI) — охоплює класичну традицію, що розвивалася з XVII до середини XIX століття у працях таких мислителів, як Джон Лок, Адам Фергюсон, Георг Гегель та Алексіс де Токвіль. У цій парадигмі громадянське суспільство є широким, «парасольковим поняттям» (*umbrella-like concept*), що позначає безліч інститутів поза межами держави, включно з ринком, релігією, асоціаціями та формами кооперативних соціальних відносин [61, р. 24]. Александер підкреслює, що ця модель наділяла громадянське суспільство виразною моральною силою, розглядаючи навіть капіталістичний ринок (*le doux commerce*) як чинник, що сприяє миру, самодисципліні та індивідуальній відповідальності [61, р. 25].

Проте вже в середині XIX століття ця оптимістична модель зазнала краху, що призвело до появи «Громадянського суспільства II» (CSII), у центрі якої перебував критичний, переважно марксистський підхід. Александер відзначає, що в цій версії конотації поняття різко звузилися, і громадянське суспільство стало «зневажливо асоціюватися лише з ринковим капіталізмом» [61, р. 26]. Карл Маркс розглядав його як сферу егоїстичних, приватних інтересів і як «надбудову... що маскує панування товарів і класу капіталістів» [61, р. 26]. У такому розумінні громадянське суспільство перестає бути сферою морального консенсусу і перетворюється на арену боротьби матеріальних інтересів, внаслідок чого поняття практично зникло з соціальної теорії на тривалий час [61, р. 27].

Критикуючи редукаціонізм попередніх підходів, Александер пропонує власну, третю модель — «Громадянське суспільство III» (CSIII), або теорію

«громадянської сфери» (civil sphere). Він пропонує розглядати громадянське суспільство як аналітично незалежну «солідарну сферу», диференційовану від держави, економіки та інших сфер [61, р. 31]. Центральною ідеєю тут є поняття громадянської солідарності (civil solidarity), яка утверджується через культурні коди, дискурси та інституції публічного життя. Автор наголошує, що громадянська сфера функціонує завдяки бінарним культурним кодам, які розрізняють «цивільне» (активне, раціональне, чесне, засноване на законі) від «антицивільного» (пасивного, ірраціонального, корисливого, заснованого на силі) [61, р. 57–59]. Через публічний дискурс ці коди дозволяють кидати виклик несправедливим практикам і сприяти моральному «ремонту» суспільства (civil repair), який є проєктом розширення солідарності [61, р. 7, 34].

Важливо, що в межах третьої моделі громадянське суспільство постає не просто як сукупність інститутів, а як простір культурної рефлексії. Александер підкреслює, що саме через дискурс громадянської сфери суспільство вирішує, хто заслуговує на включення, а хто — ні; хто є другом, а хто — ворогом [61, р. 55]. Таким чином, у концепції Джеффри Александера відбувається перехід від інституційного до ціннісно-комунікативного виміру розуміння громадянського суспільства. Якщо в перших двох моделях воно виступало як структура — соціальна чи економічна, — то в третій воно стає процесом — живою тканиною моральної взаємодії громадян, що визначає якість демократії та легітимність державної влади.

Переходячи до сьогоденних реалій української науки, слід зазначити, що глобальна теоретична спадщина інтерпретується крізь призму унікального історичного досвіду України. Сучасний вітчизняний дискурс значною мірою сформований у процесі подолання тоталітарного минулого, де будь-які форми громадської активності були імітованими та повністю контрольованими державою. Тому для українських дослідників ключовим є акцент на таких рисах громадянського суспільства, як автономність, самоорганізація та здатність до демократизації державної влади.

За визначенням Рябчука М. в Енциклопедії Сучасної України громадянське суспільство постає, як «суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів» [11].

Аналіз наукової літератури також показує, що деякі узагальнювальні визначення громадянського суспільства набули значного поширення, часом відтворюючись дослівно у працях різних авторів, що, ймовірно, свідчить про використання ними спільних, але не завжди цитованих, першоджерел. Цікавим прикладом є ідентичне за формулюванням тлумачення, яке наводять у своїх працях Гурицька М. та Рудич Ф. Обидва дослідники, зокрема, визначають громадянське суспільство як «суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно із державою утворює розвинені правові відносини», а також «суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага» [12, с. 10; 31, с. 35]. такий збіг, хоча й ускладнює встановлення першоджерела, підкреслює поширеність певних «стандартних» підходів у науковому дискурсі.

В той самий час, О. Куракін та М. Романов у своїй спільній роботі пропонують погляд, що суттєво відрізняється від класичного ліберального розуміння громадянського суспільства як сфери, цілком автономної від держави. Вони вважають більш доцільним таке тлумачення:

«...громадянське суспільство, як об'єднання людей, в якому кожна людина володіє невідчужуваними правами і є вільною, рівноправною з іншими членами асоціації та самостійною у виборі громадського стану. ...громадянське суспільство не може бути позадержавним інститутом, тому що воно формується в конкретній державі й загострює свою активність у той час, коли вона не справляється зі своїми обов'язками з забезпечення прав і свобод» [46, с. 30].

Ключовою відмінністю цього підходу є теза про нерозривний зв'язок суспільства і держави. Автори розглядають громадянське суспільство не як

зовнішнього опонента, а як внутрішній елемент національно-державної системи. Згідно з їхньою логікою, воно активізується саме тоді, коли державні інституції виявляються неефективними, виконуючи таким чином компенсаторну та контрольну функції в межах єдиного правового поля.

Після того як теоретичні моделі Александера (Civil Society I–III) дали нам рамку для розуміння еволюції поняття, природно звернутися до того, як цей термін інтерпретується вітчизняними науковцями й закріплюється в сучасному у правовому полі України. Поняття «громадянське суспільство» відображається через нормативні документи, стратегії та законодавчі акти, які визначають не лише його сенс, а й механізми взаємодії з державою.

Ключовим офіційним документом останніх років є Указ Президента України № 487/2021 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [43]. У першому ж абзаці Стратегія подає громадянське суспільство як простір, де громадяни через самоорганізацію та співпрацю реалізують свої права та інтереси, працюють заради спільного добробуту та ухвалюють колективні рішення, вступаючи для цього у партнерські відносини з державними, місцевими, політичними та бізнесовими структурами. Виходячи з цього стає зрозумілим, що національна політика розглядає громадянське суспільство не стільки як сукупність інституцій, скільки як активного учасника суспільних процесів.

Таким чином, еволюція підходів до розуміння громадянського суспільства пройшла шлях від його ототожнення з політичною спільнотою в античності до чіткого розмежування з державою в епоху Нового часу, де воно постало як сфера індивідуальної свободи та природних прав. Подальші соціологічні теорії, зокрема концепція Дж. Александера, дозволили систематизувати цей розвиток і перевести аналіз з інституційного у ціннісно-комунікативний вимір. У сучасному українському контексті, враховуючи історичний досвід та євроінтеграційні прагнення, громадянське суспільство осмислюється передусім як сукупність незалежних інституцій та реальна дієва сила, що є ключовим суб'єктом публічного врядування.

1.2. Теоретичні моделі взаємодії держави й громадянського суспільства

Розібравшись з хронологічним ланцюжком еволюції терміну і сутності «громадянського суспільства», можна дійти висновку, що громадянське суспільство постає у постійних динамічних взаєминах з державою та її суб'єктах, що приймають управлінські рішення. Вони можуть варіюватись від мирної співпраці та взаємодопомоги до відкритого протистояння, чи навіть, ворожнечі. Саме тому, доцільно перейти до більш прикладної частини, точніше: розглянути основні моделі взаємодії держави та громадянського суспільства.

Варто зазначити, що жодна з нижче описаних моделей навряд чи зустрінеться у «чистому» вигляді, ці моделі радше постають градієнтом який в певній пропорції містить одночасно декілька з них.

Найбільш розлогою можна назвати класифікацію моделей за характером та вектором взаємодії між, представниками громадянського суспільства та, відповідно, представниками державної влади. Такий підхід відкриває можливість окреслити цілий спектр можливих взаємодій: від повного підпорядкування та конфлікту до взаєморозуміння, визнання й рівноправного співробітництва. В рамках цього підходу можна виділити чотири основні моделі: домінування, конфронтації, ігнорування та партнерства [21, с. 35].

Доцільним є розібрати кожну з моделей та їх «субмоделі» від найагресивнішої до найпрогресивнішої, в аналогії від тоталітарного до ліберально-демократичного державного устрою. Серед українських фахівців, дуже влучні тлумачення кожної з моделей надає Краснопольська Т. [21], тому для послідовної та логічної структуризації буде доцільно використовувати саме її типологізацію, для подальшого заглиблення у задану тему.

Отже, модель домінування, що займає місце найбільш авторитарного полюса цього спектру, що характеризується чітко вираженою асиметричністю, в рамках якої держава усесторонне відіграє панівну роль, а громадянське суспільство, своєю чергою, постає у підпорядкованому або, швидше за все, та залежному становищі. Влада виступає головним ініціатором, контролером та

фінансистом громадської активності, що суттєво, якщо не повністю, обмежує автономію як окремих громадян, так і громадянського суспільства, в цілому.

У своїй м'якшій, патерналістській формі, в моделі домінування, суб'єкти владних повноважень забезпечують підтримкою виключно лояльних до них організації в обмін на політичну прихильність з їх сторони. Сама підтримка зі сторони держави може набувати абсолютно різних форм: починаючи від надання пільгових умов оренди приміщень, податкового навантаження, продовжуючи прямим фінансуванням, або ж не настільки прямим, але так само дієвим наданням переваг провладним організаціям, об'єднанням, окремим особам у питаннях грантів, тендерних пропозицій тощо. Такі взаємини, створюють лише ілюзорну видимість діалогу, які насправді ж спрямовані виключно на контроль громадського сектора [21, с. 100].

У крайньому, радикально тоталітарному прояві, дана модель перетворюється на так звану субмодель «привідних ременів». У такій системі, що була притаманна Радянському Союзу, або ж сучасній КНР, партійно-державний апарат розглядає всі громадські організації виключно як «передавальні механізми» від партійного керівництва до пересічного громадянина. Громадянське суспільство у цьому випадку повністю позбавлене самостійності та є виключно імітаційною структурною одиницею, набагато більшого єдиного механізму. Подібне поглинання, і фактичне заміщення, державою інституту громадянського суспільства, коли держава стає абсолютно самодостатнім та автономним механізмом, що не служить суспільству, його ідеям, цінностям, бажанням, а лише задовольняє інтереси правлячих еліт, є прямою стежкою, навіть магістраллю до тоталітаризму [21, с. 100].

Для України, що має доволі травматичний досвід існування в рамках радянської системи, де всі аспекти життя регулювала «партія», подолання залишків патерналістської свідомості є однією з пріоритетних задач на шляху до розбудови зрілої ліберальної та справжньої демократії, що передбачає євроінтеграційний курс.

Наступною, постає модель конфронтації, в якій громадянське суспільство бере на себе роль активного опонента і контролера держави, як своєрідний балансувальний елемент. Даний підхід, що сягає корінням ще класичної ліберальної традиції, декламує необхідності існування сильних, незалежних асоціацій, що постають бастіоном на захисті свобод кожного індивіда і громадянина від потенційної тиранії з боку держави. Вона також має свої форми, що залежать від ініціатора протистояння.

Першою є субмодель «боротьби з противником», де ініціатором конфлікту виступає сама держава. Представники влади вбачають в особі незалежних неурядових організацій, які не бажають «вбудовуватися» в патерналістську модель, потенційну небезпеку для своєї влади. Наслідком виступають намагання провладних осіб та структур ускладнити діяльність громадянських об'єднань чи навіть закрити їх, трактуючи, наприклад, фінансування з міжнародних фондів, підміняючи наратив, як перетворення таких організацій на «агентів іноземного впливу» [21, с. 99].

Другою формою окреслюють субмодель «громадянської непокори», в якій ініціатива протистояння постає вже саме суспільство. В умовах, коли влада порушує громадянські права та політичні свободи, найсміливіші громадські організації схиляються до практичних дій: участь в несанкціонованих мітингах, пікетах та інших, вже більш радикальних проявах, переходячи в площину відкритої політичної боротьби [21, с. 99].

Саме згадана вищесубмодель споріднена і близька з історією сучасної незалежної України: елементи «громадянської непокори» яскраво проявилися під час Помаранчевої революції та, звісно що, Революції Гідності. Саме громадянське суспільство відіграло роль рушійної сили цих подій, відстоюючи проєвропейський курс, вибір, цінності, принципи свободи, гідності та верховенства права. Ці знакові національно-визначні події проілюстрували здатність українського суспільства бути двигуном, локомотивом, штурвалом держави, коли офіційний, вже не легітимний, уряд йде у протилежному до

сердце громадян напромі, застосовуючи всі можливі силові важелі та інструменти, щоб втримати вкорінену систему і владу у своїх руках.

Між двома попередніми, достатньо полярними моделями, розташовується модель ігнорування. В ній, держава та громадянське суспільство існують ніби в паралельних реальностях. Влада «не помічає» більшість громадських організацій, не створюючи їм перешкод, але водночас і не надає бодай якоїсь підтримки й не залучає їх до ухвалення рішень, навіть у консультативному розрізі. Така відсутність взаємодії може бути обумовлена цілим рядом причин: сконцентрованість влади на вирішенні власних політичних та економічних проблем, слабкість та неорганізованість самого громадянського суспільства, або, навіть, умисної політики влади та її структур, мета якої маргіналізувати громадянську ініціативу, та громадський сектор як такий [21, с. 99].

І нарешті, діаметрально протилежним до всіх тих, що були розглянуті вище, тим самим ідеалом для зрілих, справжніх демократій, гармонійним симбіозом, до якого прагнуть всі ліберальні демократії, постає модель партнерства. Ця модель має на меті тісну, конструктивну співпрацю та синергію між державою та громадянським суспільством задля досягнення спільних цілей — добробуту всього суспільства, як єдиного соборного механізму — держави. Вона ґрунтується на взаємній довірі та визнанні унікальних компетенцій кожної зі сторін та кожного громадського об'єднання.

Цей ідеал по аналогії з іншими моделями, також, має свою градацію — субмоделі. На початковому етапі, за умови прийняття відповідних управлінських рішень, держава може виступати в ролі «садівника», що дбайливо створює сприятливі умови для «зростання» громадських ініціатив, приймаючи відповідні нормативні акти та надаючи підтримку, кшталт добрив для рослин — бюджети участі для громадських ініціатив. Цю субмодель Краснопольська Т. так і називає — «модель садівника» [21, с. 100].

На більш зрілому етапі вже формується наступна «сходінка» — «модель діалогу», в ній влада вступає в постійні консультації, з громадськими

організаціями через інституціоналізовані механізми, наприклад, громадськими радами, слуханнями, круглими столами тощо [21, с. 99].

Найвищим же рівнем партнерства постає «модель архітектора», де організації громадянського суспільства виступають не просто консультантами, а повноцінними співавторами публічної політики, беручи участь у всіх етапах її розробки та реалізації [21, с. 99], через проєктні та експертні групи (наприклад, залучення спілки архітекторів, до відповідного муніципального проєкту щодо реставрації важливої для міста історичної будівлі). Вибудова саме такого багаторівневого та всестороннього партнерства повинно бути стратегічною метою України в контексті її європейської інтеграції.

Підкріплення цих слів слугує позиція представників вищого посадового складу української влади. Зокрема, Прем'єр-міністерка Юлія Свириденко ще у 2023 році наголошувала, що інтеграція до Європейського Союзу є стратегічним пріоритетом держави, і в цьому процесі величезне значення має саме активізація громадянського суспільства та поглиблення діалогу між ним і владними структурами. У своїй промові вона зазначає прагнення уряду того, щоб голос кожного був почутий, і з цією метою залучає представників неурядових організацій та соціальних партнерів до широкого спектра обговорень на національному рівні. На думку пані Свириденко, саме громадянське суспільство повинно стати тим рушієм змін, які наблизять Україну до повноправного членства в Європейському Союзі [10]. Така позиція чітко ілюструє усвідомлення на державному рівні, що без переходу до моделі, де громадськість є не просто об'єктом, а активним суб'єктом та «архітектором» реформ, успішна та глибока євроінтеграція є неможливою.

Ці декларації знаходять своє відображення і в конкретних діях. Яскравим прикладом є ініціатива уряду щодо залучення громадськості до обговорення конкретного проєктного рішення. Після презентації «Програми Дій Уряду», яка відбулася за участі народних депутатів, профільних громадських організацій та експертного середовища, Юлія Свириденко звернулася до суспільства із закликом долучитися до його доопрацювання. Підкреслюючи, що «найкращі

рішення народжуються у діалозі», очільниця Уряду відкрила десятиденний період для збору пропозицій від експертів та всіх небайдужих громадян [10].

Але наскільки дієвими є вище згадані механізми й ініціативи посадових осіб на практиці буде досліджено у наступних розділах.

Озираючись назад на розгляд теоретичних моделей, також варто приділити належну увагу й іншим способам їх класифікації, що доповнять загальну картину. Окрім підходу, що базується на самому характері взаємовідносин, науковці пропонують аналізувати взаємодію держави та суспільства крізь призму інституційного оформлення цих зв'язків. Така перспектива дозволяє розглядати взаємодію громадянського суспільства та держави через іншу призму.

Так, плюралістична модель ілюструє середовище, в якому існує безліч незалежних, автономних громадських організацій, що вільно змагаються між собою за можливість вплинути на державні рішення. З даної перспективи держава та її уповноважені органи постають радше як нейтральні арбітри, задача яких встановити «правила гри», та при цьому дотриматися принципу неупередженості, завдяки якому жодному з учасників процесу не буде надана перевага. Основними інструментами впливу за даної моделі постають: лобіювання, публічні кампанії та експертна діяльність [24].

На противагу плюралістичній конкурентній динаміці, існує корпоративістська (або, у її сучасному варіанті, неокорпоративістська) модель. Вона ґрунтується на ідеях співпраці та соціального партнерства. Її характерно вирізняє тісна, інституціонально закріплена взаємодія держави з обмеженим колом великих, централізованих груп інтересів, які покликані представити ключові сектори суспільства — найчастіше подібними групами постають загальнонаціональні об'єднання профспілок та організацій роботодавців. Такий тристоронній полілог (уряд – бізнес – працівники, в обличчі профспілок) спрямований на досягнення соціального консенсусу та стабільності через всебічні переговори та узгодження позицій [24].

Важливо також розуміти, що загальні теоретичні моделі набувають специфічних рис під впливом унікальних національно-регіональних історичних, політичних та соціокультурних подій та традицій. Один із таких підходів, відзначений і описаний В. Карасьовим, розрізняє дві великі моделі, з огляду на стратегію громадянського суспільства громадянського суспільства: американську та європейську.

Американська модель, втілена в політичній системі США, базується на ліберально-конституційній демократії, в координатах якої ключову роль у впливі на владу між виборами відіграють численні позапартійні громадські асоціації та групи інтересів.

Європейська ж модель, своєю чергою, навпаки, традиційно більше спирається на політичні партії як провідних акторів взаємодії між державою та суспільством, хоча останнім часом і тут зростає роль неурядових організацій. Краснопольська Т. посиляючись на Карасьова В. зазначає, що українська система історично та структурно ближча саме до європейської моделі [21, с. 34].

Заглиблений та деталізований аналіз заданої тематики на теренах європейського простору дозволяє виділити кілька регіональних моделей, як це робить І. Мельник.

Він перелічує та класифікує їх наступним чином:

- скандинавська модель, що характеризується високим рівнем співпраці та довіри між урядом і громадянським суспільством;
- французька (республіканська), де держава традиційно відіграє домінуючу роль, а взаємодія відбувається переважно через формальні інституційні канали;
- середземноморська, що відзначається слабшою інституціоналізацією взаємодії між сторонами та сильною роллю уряду;
- центрально- та східноєвропейська, характерна для посткомуністичних країн, де взаємодія розвивається нерівномірно, влада часто зберігає панівний вплив, а рівень довіри залишається низьким [24].

Отже, аналіз теоретичних моделей дозволяє схарактеризувати українську ситуацію як динамічний симбіоз, що поєднує елементи кількох, якоюсь мірою полярних, концепцій. Ця складність здебільшого зумовлена українським історичним спадком, і не повинна сприйматися сталим недоліком.

З одного боку, Україна все ще долає важкий спадок радянської моделі домінування, яка десятиріччями вкорінювала наратив «держава — це контролер, а не партнер». Звідси й досі живі патерни патерналізму — які окреслюються очікуваннями, що влада «має вирішити», водночас із глибокою, майже інстинктивною недовірою до неї. Теж радянське минуле, часто підживлює і модель ігнорування, коли суспільство і влада воліють існувати в паралельних, неперетинаючихся реальностях.

З іншого боку, унікальність України полягає в надзвичайно потужному та апробованому на практиці потенціалі моделі конфронтації. Помаранчева революція та Революція Гідності постають у даному контексті не просто як політичні події, а як акти утвердження суспільної суб'єктності. Вони довели, що українське громадянське суспільство здатне до найвищого рівня самоорганізації діючи всупереч державній машині.

Сьогоднішній етап, каталізований спочатку проєвропейським курсом, а згодом — екзистенційним викликом повномасштабної війни, можна описати як період вимушеної та прискореної трансформації. Декларований рух до ЄС — це свідомий запит на впровадження моделі партнерства. Проте війна перетворила цей запит із нормативного на життєво необхідний. Війна спонукає державу та суспільство, зокрема волонтерські рухи та об'єднання, до синергії, адже саме виживання постає спільною метою.

Таким чином, сучасна Україна перебуває у стані постійної напруги: між успадкованою недовірою (спадком домінування) та життєвою необхідністю у співпраці (запитом на партнерство). Зберігаючи готовність до рішучої конфронтації у разі загрози фундаментальним цінностям. Суспільство й держава складно, але вчаться будувати стійкі механізми діалогу.

1.3. Європейські стандарти участі громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень

Розглянувши теоретичну генезу самого терміну «громадянське суспільство» та його сутність, а також проаналізувавши наявну наукову класифікацію моделей його взаємодії з державою, доцільним буде перейти до прикладних документів та нормативно-правових актів на засадах яких і відбувається цей діалог у європейському просторі. Основоположним та фундаментальним джерелом стандартів постають документи Ради Європи, які впродовж останніх десятиліть сформували комплексну нормативну базу, що широко охоплює тему: принципи, механізми, форми взаємодії.

Одним з основоположних нормативно-правових актів, що переводить участь громадян з категорії політичної доцільності та закріплює у юридичному вимірі можна назвати Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади (2009р.) [13]. Вже у першому пункту своєї першої статті цей додаток зобов'язує та вимагає від держав–сторін забезпечити кожному право участі у справах місцевого органу влади, під чим визначають не просто «дати право сказати», а «право вживати рішучих заходів» у питаннях муніципального рівня. Одразу ж після, додаток до протоколу зобов'язує належним чином законодавчо закріпити засоби, що дозволять забезпечити реалізацію вищезгаданих прав, керуючись засадами недискримінації та інклюзії [13].

Наріжним каменем європейського підходу до залучення громадськості виступають Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень (2017 р.) [15] та Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, що існує ще з 2009 року [16]. Ці документи, встановлюють низку певних орієнтирів:

— Створення сприятливого середовища: Держави-члени мають створювати та підтримувати політичну, нормативну та практичну базу, що гарантує окремим особам, неурядовим організаціям (надалі — НУО) та

громадянському суспільству в цілому права на свободу об'єднань, зібрань, висловлювання поглядів та доступу до інформації.

— Взаємоповага та довіра: Участь має ґрунтуватися на взаємній довірі, повазі до позиції органів публічної влади, на яких лежить відповідальність за прийняття рішень, а також на «чесній взаємодії» між усіма суб'єктами.

— Незалежність НУО: Необхідно поважати незалежність неурядових організацій, навіть якщо їхні погляди не збігаються з позицією органів влади.

— Підзвітність та прозорість: Діяльність в суспільних інтересах вимагає відкритості, відповідальності та ясності як від органів державної влади, так і від неурядових організацій.

— Інклюзивність: Процеси участі мають бути недискримінаційними та інклюзивними, щоб усі, включно з найбільш уразливими групами, могли бути почутими [15, с. 2–3; 16, с. 5–6].

Окрему увагу європейські стандарти приділяють статусу неурядових організацій (НУО) як ключових акторів громадянського суспільства, ще раніше ніж вище згадані документи — у 2007 році. Рекомендація CM/Rec(2007)14 про правовий статус неурядових організацій в Європі визначає НУО як «добровільні самоуправні структури або організації, створені для виконання в основному некомерційних завдань» [84, р. 2]. Документ підкреслює, що на НУО «не повинно поширюватися керівництво з боку органів державної влади» [84, р. 2]. Найважливіше те, що ця Рекомендація прямо закріплює обов'язок держави залучати НУО до процесу ухвалення рішень: «Державні та квазідержавні механізми всіх рівнів повинні забезпечувати ефективну участь НУО без дискримінації в діалозі та консультаціях по задачах і рішеннях у сфері державної політики» [84, р. 7].

Центральною концепцією європейських стандартів постає своєрідна «драбина участі», що представлена у Кодексі кращих практик (2009 р.) [16, с. 7]. Вона пропонує чітку градацію рівнів залучення громадськості від найнижчого до найвищого ступеня.

Ця ієрархія, що детально описана у розділі IV.і Кодексу, виглядає наступним чином:

— Інформація. Це базовий, відносно низький ступінь залучення, який є основою для всіх наступних кроків. Він полягає в отриманні інформації від органів державної влади й, як правило, не передбачає активного втручання з боку НУО.

— Консультація. Це форма ініціативи, коли органи державної влади звертаються до НУО з проханням висловити думку щодо конкретного політичного питання. На цьому етапі ініціаторами та авторами тем є органи влади, а не громадськість.

— Діалог. Це двостороннє спілкування, яке може ініціювати будь-яка зі сторін. Він може бути необмеженим (регулярний обмін думками без прив'язки до конкретного процесу) або конкретним (щодо окремого політичного процесу, часто з метою вироблення спільної рекомендації чи законопроект).

— Партнерство. Це найвищий рівень участі. Він передбачає «спільну відповідальність на кожному етапі процесу прийняття політичних рішень», тісне співробітництво та спільну розробку документів, політик і законів, хоча кінцеве рішення все одно залишається за легітимним органом влади [15, с. 6, 16, с. 8].

Ці принципи знайшли своє втілення у Рекомендації СМ/Rec(2018)4 щодо участі громадян у місцевому публічному житті, яка замінила застарілу версію 2001 року. Цей документ є особливо актуальним, оскільки він наголошує, що участь громадян лежить в основі демократії й що саме місцева демократія є «одним із наріжних каменів». Рекомендація закликає держави-члени розробити цілісну політику заохочення участі, вдосконалити правову базу та забезпечити, щоб участь громадян «по-справжньому впливала на процес прийняття рішень». Вона також акцентує на необхідності впровадження конкретних інструментів, таких як використання нових інформаційних і комунікаційних технологій (е-демократія), а також механізмів на кшталт «бюджетування на основі участі» [58].

Поряд зі стандартами, розробленими Радою Європи, важливим складником європейського підходу до взаємодії з громадянським суспільством є нормативна база та інституційні механізми самого Європейського Союзу. Ці інструменти набувають особливої ваги для України в контексті її євроінтеграційних прагнень, адже саме вони визначають правила гри всередині Союзу та слугують орієнтиром для країн-кандидатів. Фундаментом для залучення громадськості в ЄС виступає стаття 11 Договору про Європейський Союз (далі — ДЄС). Вона не просто декларує, а юридично закріплює принцип «партисипативної демократії», знаменуючи собою важливий крок у визнанні ролі громадян у житті Союзу [19]. Ця стаття прямо зобов'язує інституції ЄС надавати громадянам та представницьким асоціаціям можливість висловлювати та публічно обмінюватися думками в усіх сферах діяльності Союзу та «підтримувати відкритий, прозорий і регулярний діалог із представницькими асоціаціями та громадянським суспільством» [19].

Ідейним підґрунтям для сучасного підходу ЄС стала «Біла книга з європейського врядування», опублікована Європейською Комісією ще у 2001 році. Цей програмний документ, хоч і мав рекомендаційний характер, сформулював п'ять ключових принципів, що стали основою для подальшого розвитку європейського врядування. Він закликав інституції до відкритості у спілкуванні зрозумілою мовою; широкої участі громадськості на всіх етапах для підвищення якості рішень; чіткої підзвітності за свої дії; ефективності у досягненні чітких завдань ; та злагодженості між усіма політиками та заходами. Як підсумовує сам документ, ці принципи нерозривні та покликані замінити лінійну модель «насадження політики згори» на гнучку горизонтальну модель, що базується на зворотному зв'язку та широкому залученні. Біла книга наголосила, що якість, релевантність та ефективність політики ЄС безпосередньо залежить від залучення широкого кола акторів на всіх етапах — «від її планування до впровадження» [14, с. 11].

Саме тоді було запропоновано встановити мінімальні стандарти для консультацій, щоб зробити процес більш структурованим та інклюзивним, та

розвивати партнерські угоди з організаціями громадянського суспільства [14, с. 5, 19].

На практиці ці принципи знаходять своє втілення у різноманітних інструментах та політиках. Європейська громадянська ініціатива, що випливає зі статті 11(4) ДЄС та детально врегульована Регламентом (ЄС) 2019/788, є унікальним інструментом транснаціональної прямої демократії. Вона дозволяє щонайменше мільйону громадян з принаймні чверті країн-членів закликати Європейську Комісію виступити з законодавчою пропозицією в межах її повноважень [83, р. 7].

Важливим механізмом підтримки громадянського суспільства виступають цільові програми фінансування ЄС. Яскравим прикладом є програма «Громадяни, рівність, права та цінності» (CERV) на 2021–2027 роки, яка має на меті захищати та просувати права та цінності ЄС, зокрема, через фінансову допомогу організаціям громадянського суспільства (ОГС) на всіх рівнях для заохочення громадянської та демократичної участі. Значна частина бюджету CERV спеціально зарезервована для підтримки ОГС, особливо на місцевому та регіональному рівнях [70, р. 10].

Особливе місце в системі ЄС посідає соціальний діалог, зосереджений на взаємодії соціальних партнерів — організацій роботодавців та профспілок [14, с. 16]. Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) не лише визнає їхню роль (стаття 152), але й зобов'язує Єврокомісію консультиватися з ними у соціальній сфері (стаття 154) та навіть дозволяє їм укладати загальноєвропейські угоди (стаття 155) [50, с. 7–8]. Як підкреслює Я. Сімутіна, цей діалог є фундаментальним, невіддільним елементом європейської соціальної моделі [50, с. 6].

Принцип відкритості, закладений у статті 11 ДЄС та «Білій книзі», знаходить своє пряме практичне втілення у конкретних правових актах. Надзвичайно важливим тут постає Регламент (ЄС) № 1049/2001, який закріплює широке право публічного доступу до документів Європейського Парламенту, Ради та Комісії. Його фундаментальна мета — забезпечити «найширший

можливий доступ» для будь-якого громадянина ЄС чи юридичної особи , оскільки, як зазначено у преамбулі, саме відкритість «дозволяє громадянам більш тісно брати участь у процесі прийняття рішень» [88, р. 1–2]. Цей регламент зобов'язує інституції не лише реагувати на запити, але й проактивно діяти, зокрема, створювати публічні електронні реєстри документів та робити законодавчі документи безпосередньо доступними для громадськості [88, р. 4].

Цей підхід значно посилюється у сфері захисту довкілля через Регламент (ЄС) № 1367/2006, який застосовує положення Орхуської конвенції (ключової угоди ООН про екологічні права громадян) до інституцій ЄС [82, р. 1]. Цей акт не лише підтверджує право на доступ до інформації, але й вимагає, щоб будь-які винятки із правила доступу тлумачилися якомога вужче [82, р. 2]. У випадках, пов'язаних із викидами в навколишнє середовище, презумпція суспільного інтересу в розкритті має перевагу [82, р. 5]. Більше того, цей регламент втілює два інші стовпи конвенції: він гарантує право громадськості на участь у розробці планів та програм, що стосуються довкілля, та надає кваліфікованим неурядовим організаціям (НУО) право на внутрішній перегляд адміністративних актів ЄС та подальший доступ до правосуддя [82, р. 3, 6].

Нарешті, участь громадянського суспільства є не лише процедурною, але й інституційною. В архітектурі ЄС цю роль виконує Європейський економічний та соціальний комітет (ЄЕСК). Цей дорадчий орган, що об'єднує представників роботодавців, працівників та різноманітні групи інтересів (фермерів, споживачів, представників вільних професій), є формальним голосом «організованого громадянського суспільства» [14, с. 16, 17]. Він надає висновки щодо законодавчих пропозицій, забезпечуючи таким чином постійний структурований канал для висловлення позицій громадянського суспільства в процесі ухвалення рішень [60]. Більш детально практична діяльність ЄЕСК як інструменту залучення буде розглянута у розділі 3.1, присвяченому європейському досвіду.

Окрім інституційного представництва, ЄС розробив системні інструменти для проактивного залучення громадськості. Сучасний процес вироблення

політики в ЄС значною мірою ґрунтується на підходах «Кращого регулювання» [62]. Ця політика передбачає прозорість, планування на основі доказів та, що найважливіше, обов'язкові відкриті публічні консультації на всіх етапах розробки законодавства. Практичним втіленням цього є єдиний онлайн-портал «Have Your Say» [74], де будь-який громадянин чи організація може надати зворотний зв'язок щодо ініціатив Комісії — від початкової ідеї до ухваленого акту.

Водночас попри таку розгалужену нормативно-правову базу, саме існування цих стандартів не означає їх безпроблемну реалізацію. У науковій літературі точиться жвава дискусія щодо реальної ефективності та демократичного потенціалу цих механізмів. Як зазначає дослідник А. Кутай, закріплення «партисипативної демократії» у статті 11 ДЄС не розв'язує фундаментального питання її співвідношення з «представницькою демократією» (стаття 10 ДЄС). Існує ризик, що участь громадянського суспільства, особливо в рамках консультаційного режиму Єврокомісії, може обмежуватися «управлінським та технократичним стилем» розробки політики. Дослідник попереджає про небезпеку так званої «партисипативної інженерії» (participatory engineering), за якої участь використовується не для реального впливу на рішення, а для легітимації вже сформованої політики [76].

Важливо зазначити, що підхід ЄС до громадської участі не є статичним і продовжує еволюціонувати, реагуючи на нові виклики, такі як дезінформація та зниження довіри до демократичних інститутів. Як підкреслює Т. Андрійчук, останніми роками відбувається перехід від «м'якого» регулювання до більш конкретизованих завдань для держав-членів. Ключовим у цьому сенсі став «Пакет заходів на захист демократії», представлений Єврокомісією наприкінці 2023 року. Нова Рекомендація Комісії в рамках цього пакету закликає країни-члени впроваджувати механізми, що виходять за рамки мінімальних стандартів публічних консультацій, та активно просувати деліберативні (дорадчі) формати (громадські панелі, асамблеї, спільне творення рішень). Окрім того, особливий акцент робиться на захисті громадського простору — документ містить великий

блок заходів для захисту ОГС від погроз, залякування та стратегічних позовів проти участі громадськості (SLAPP) [1, с. 19–21].

Таким чином, європейські стандарти участі громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень являють собою комплексну систему. Вона включає як фундаментальні принципи та механізми, розроблені Радою Європи, так і більш деталізовані, юридично закріплені та інституціоналізовані інструменти Європейського Союзу, що ґрунтуються на статті 11 ДЄС.

Ця система постійно розвивається, доповнюючись новими стандартами, механізмами деліберації та захисту. Для України на шляху європейської інтеграції розуміння цього комплексного підходу, включно з його правовими нормами, практичними інструментами, академічною критикою та найновішими тенденціями — є ключовим завданням для успішної адаптації та розбудови ефективного діалогу між державою і громадянами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Дослідження теоретико-методологічних засад взаємодії держави та громадянського суспільства формує концептуальну основу для розуміння вітчизняних євроінтеграційних процесів. Доведено, що концепт громадянського суспільства пройшов глибоку наукову еволюцію, трансформувавшись із залежного від державного апарату елемента у самостійну «громадянську сферу», яка продукує демократичні цінності та соціальну солідарність. Відтак, у сучасному українському науково-практичному дискурсі громадянське суспільство безапеляційно визнається повноправним і дієвим суб'єктом публічного врядування.

Аналіз наявних теоретичних моделей взаємодії засвідчує, що вітчизняна практика наразі перебуває у складному транзитному стані. З'ясовано, що історично сформована парадигма взаємовідносин, яка нерідко тяжіла до конфронтації, сьогодні еволюціонує у напрямку консолідованого партнерства. Аргументовано, що саме модель реального співуправління, за якої інститути громадянського суспільства виступають не пасивними реципієнтами чи спостерігачами, а повноцінними співавторами державних політик, є ключовим стратегічним орієнтиром для України.

Огляд європейських стандартів взаємодії, що базуються на фундаментальних нормативних актах Ради Європи та Європейського Союзу, підтверджує: еталонна модель управління нерозривно пов'язана з принципами партисипативної демократії. Вона диктує безальтернативність поступового переходу від формального інформування громадськості до розбудови інституціоналізованого діалогу та глибокого залучення неурядової експертизи на всіх етапах вироблення і ухвалення управлінських рішень.

У підсумку можна стверджувати, що успішний євроінтеграційний поступ України неможливий без відмови від суто декларативних підходів і вимагає системної імплементації європейських стандартів залучення громадськості в загальну архітектуру вітчизняного державного управління.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ Й ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Утвердження суб'єктності громадянського суспільства у формуванні європейського курсу України

Після розгляду теоретико-методологічних засад та європейських стандартів взаємодії у першому розділі, аналіз українського контексту вимагає особливої уваги. Адже саме громадянське суспільство в Україні відіграло визначальну роль у формуванні та просуванні європейського курсу. На відміну від багатьох держав, де інтеграційні процеси були ініційовані «згори» політичними елітами, в Україні цей рух історично мав потужну підтримку «знизу» та часто ставав прямим наслідком суспільної мобілізації. Таким чином, громадянське суспільство неодноразово демонструвало свою суб'єктність, виступаючи ключовим актором, що визначає стратегічний вектор розвитку держави, особливо у переломні історичні моменти.

Ключовим етапом, що засвідчив цю зрілість та набув значного міжнародного резонансу, стала Помаранчева революція 2004 року. Цей масовий опір громадськості став важливим етапом становлення громадянського суспільства, зокрема у формуванні соціального капіталу, горизонтальних неформальних мереж, а також практик солідарності та мобілізації [53, с. 27].

Хоча формальним приводом для протестів слугували масштабні фальсифікації президентських виборів під час виборчого циклу, в основі цієї мобілізації лежав глибокий ціннісний запит на демократію, верховенство права та чесність — принципів, що безпосередньо корелюють з європейським вибором. На відміну від автократичних режимів, що спираються на радянську чи великодержавну націоналістичну ностальгію, Помаранчева революція, подібно до рухів у Словаччині, Хорватії та Грузії, мобілізувалася навколо ідей

громадянського націоналізму, який прагнув інтегрувати країну до європейських та євроатлантичних структур [77, р. 98].

Саме тоді українське суспільство продемонструвало безпрецедентний рівень горизонтальної самоорганізації: тисячі громадян координували свої дії, забезпечуючи логістику протестних таборів. Тільки-но за першу добу протестувальники розгорнули 400 наметів, що простягалися вулицями Києва [4].

Ця мобілізація не була суто стихійною; вона спиралася на інституційні зародки, що вже формувалися в громадському секторі. Українські громадські організації (ОГС) здобули важливий досвід формування коаліцій серед виборців ще під час парламентських виборів 2002 року, і цей досвід визрівав під час президентської кампанії 2004 року [6, с. 321; 5, с. 13; 53, с. 16].

Провідну роль в координації протесту та його організації відіграли нові громадські ініціативи, з-поміж яких вирізнявся громадський рух формально утворений ще на початку 2004 року з метою моніторингу та контролю за чистотою виборчого процесу — «Пора!». Цей рух значною мірою наслідував успішні приклади молодіжних рухів в інших країнах, зокрема «Отпор» у Сербії та «Кмара» у Грузії [90, р. 230; 77, р. 96].

Варто зазначити, що цей рух, насправді був не монолітною структурою, а радше складним феноменом, адже під цим брендом фактично існували дві окремі, хоч і тактично союзні, структури — так звані «чорна» та «жовта» гілки «Пори!», які мали різну організаційну будову та кадровий склад. У той час як жовта «Пора!» намагалася надалі еволюціонувати у повноцінну політичну партію, «чорні» ж, із самого початку були «непублічними революціонерами», які не ставили собі за мету ставати політичною силою, а радше були диверсифікованими рівними членами спільного руху. Були навіть спроби об'єднатися, була розроблена спільна айдентика, зокрема логотип, але через певні ідеологічні розбіжності, об'єднання так і не відбулося [4; 55].

Попри діяльність таких структурованих акторів, як «Пора!», загальний рівень суспільної солідарності та ефективність горизонтальної логістики протесту були надзвичайними: тисячі громадян, не чекаючи вказівок,

налагодили безперервне забезпечення наметового містечка харчуванням, теплим одягом та місцями для ночівлі. Цей феномен продемонстрував здатність суспільства до автономного життєзабезпечення та функціонування поза межами та, по суті, в опозиції до наявних державних інституцій [4].

Важливо, що ця масова мобілізація здивувала тогочасну владу, а також призвела до розколу в силових структурах: значна частина Збройних Сил, СБУ та навіть МВС симпатизувала протестувальникам [77, р. 96, 107]. Відомі випадки, коли військові та розвідка таємно співпрацювали зі штабом опозиції для запобігання силовому сценарію, а 80% курсантів Академії СБУ, за наявними даними, голосували за Віктора Ющенка [77, р. 110–111].

Події 2004 року мали не лише політичний, але й глибокий інституційний вплив на розвиток громадського сектору. Помаранчева революція виступила потужним каталізатором для кількісного та якісного зростання неурядових організацій (НУО). Як зазначається в аналітичній доповіді Національного Інституту Стратегічних Досліджень (НІСД), саме напередодні Помаранчевої революції «відбувся сплеск створення нових ІГС — інститутів громадянського суспільства» [53, с. 15]. За даними державної служби статистики, на початку 2005 року в Україні вже налічувалося близько 2069 громадських організацій. Для порівняння, станом на 2003 рік їх налічувалося 1714 [53, с. 16] В той самий час, цей період характеризувався не лише появою нових організацій західного зразка, але й адаптацією старих ОГС радянського типу до нових реалій [5, с. 13].

Водночас цей кількісний ріст приховував у собі якісний парадокс, який значно вплинув на подальший розвиток громадського сектору. Важливо провести чітку диференціацію: хоча громадянське суспільство продемонструвало виняткову здатність до горизонтальної логістичної самоорганізації, стратегічне лідерство та рушійна сила протестів 2004 року належали переважно політичній опозиції. Цю тезу підтверджують численні джерела, зазначаючи, що громадянське суспільство не було головною рушійною силою [90, р. 230; 6, с. 322]. На відміну від пізніших подій, протести 2004 року не були спонтанними — політичні сили очікували на фальсифікації та

готувалися до них заздалегідь [5, с. 18]. Як зазначається, підготовка та мобілізація (включно з тренуванням близько 2000 активістів) тривали кілька місяців до самого голосування [85, р. 6].

Саме ця тісна синергія з політичними елітами стала ключовою вразливістю у постреволюційний період. Громадянське суспільство не змогло конвертувати енергію протесту в постійний та ефективний тиск на нову владу з метою просування системних реформ. Дослідники сходяться на думці, що сектор «не зміг витримати тиск на політичні еліти». Високий рівень довіри до новообраних лідерів, підкріплений «трансфером» низки відомих громадських активістів (наприклад, Владислава Каськіва з «Пори!») безпосередньо у владні структури, призвів до критичного збою функції громадського контролю. Сектор фактично «розв'язав руки» новій владі, не забезпечивши необхідної перевірки «знизу» [5, с. 16, 18; 6, с. 322; 90, р. 230].

Як наслідок, попри очевидне покращення загального «операційного середовища» (свобода ЗМІ, вільні вибори), специфічна «нормативна база» для діяльності НУО залишалася вкрай несприятливою. Попри постійний тиск з боку НУО, правова база залишалася «однією з найгірших у регіоні СНД», а представники сектору скаржилися, що на реєстрацію громадської організації йде більше часу, ніж на реєстрацію бізнесу [90, р. 223; 5, с. 17]. Хоча після 2004 року держава почала впроваджувати політику сприяння громадянському суспільству, ухваливши у 2007 році «Концепцію сприяння розвитку громадянського суспільства» та запровадивши механізми громадських експертиз та консультацій [53, с. 28], реальні механізми співпраці між державою та громадянськістю так і не були збудовані. Дослідження 2007-2008 років показало, що більшість громадських рад при міністерствах та регіональних адміністраціях були нефункціональними. Вже станом на 2008 рік більшість активістів констатували, що перехід їхніх колег у політику не приніс очікуваної системної користі та не трансформувався у дієві формати діалогу [5, с. 16–17].

Це інституційне та ідейне розчарування постреволуційного періоду створило підґрунтя для авторитарного регресу, що розпочався з обранням В. Януковича у 2010 році.

Цей авторитарний регрес швидко матеріалізувався у системному погіршенні як загального «операційного середовища», так і специфічної «нормативної бази» для громадянського суспільства. Вибори, починаючи з місцевих восени 2010 року та парламентських восени 2012 року, втратили ознаки вільних та справедливих. Водночас режим почав активно вдосконалювати та застосовувати репресивні механізми для обмеження громадської активності. Українська Гельсінська правозахисна спілка повідомляла про погіршення умов для громадянського суспільства вже у 2010-2011 роках [5, с. 17; 90, р. 224].

Умови для реалізації права на мирні зібрання суттєво погіршилися. Влада почала масово застосовувати практику судових заборон для превентивного блокування протестів. Як зазначає Волківський М., у період президентства Януковича у такий спосіб вдавалося заборонити аж до 89% запланованих акцій. Реакція на протести, що все ж відбувалися, стала відверто силовою. Яскравим прикладом стало придушення так званого «податкового майдану» восени 2010 року. Попри те, що протести мали значний масштаб (понад тридцять тисяч осіб у Києві), мітингувальники були розігнані, а проти організаторів влада порушила кримінальні справи. Внаслідок цього значна частка малого та середнього бізнесу була змушена піти в «тінь» [5, с. 17; 90, р. 225].

Всупереч посиленню авторитарних тенденцій, саме в цей період (2010-2013 рр.) громадський сектор активно консолідувався навколо європейського порядку денного. У той час як влада Януковича вела переговори щодо Угоди про асоціацію (УА) з ЄС, громадянське суспільство використовувало цей процес як важіль для просування внутрішніх реформ. Документи, такі як Порядок денний асоціації, стали важливими орієнтирами для громадських організацій, які вимагали від влади виконання взятих на себе зобов'язань.

Парадоксально, але саме погіршення демократії за Януковича спровокувало нову консолідацію громадянського суспільства у формі потужних

адвокаційних коаліцій та мереж, таких як «Новий Громадянин», «Стоп Цензурі» та рух «Чесно» [90, р. 226, 234; 85, р. 12]. Ці рухи та інші експертні групи, активно лобіювали реформи у сфері боротьби з корупцією, верховенства права та виборчого законодавства, які були прямими передумовами для підписання УА. Таким чином, до листопада 2013 року в Україні сформувався потужний громадський консенсус щодо європейського курсу, який влада проігнорувала.

Категоричне небажання влади йти на компроміс досягло свого піка 16 січня 2014 року, коли було ухвалено так звані «диктаторські закони», що прямо криміналізували протестну діяльність та таврували НУО як «іноземних агентів» [53, с. 29; 90, р. 225].

Апогеєм тоталітарного режиму Януковича постає — Євромайдан, який переростає з мирної акції протесту у повноцінну революцію — Революцію Гідності.

На відміну від Помаранчевої революції, що була реакцією на фальсифікацію виборів, Євромайдан розпочався поза межами електорального циклу. Безпосереднім поштовхом 21 листопада 2013 року стала раптова відмова уряду Януковича від підписання вже парафованої Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Цей початково мирний, проєвропейський протест студентів та активістів докорінно змінив свій характер після жорстокого побиття протестувальників спецпідрозділом «Беркут» вночі 30 листопада 2013 року [90, р. 219, 225; 85, р. 2].

Саме ця неспровокована державна агресія стала каталізатором, перетворивши протест на антиурядовий та антирежимний. Вимоги мітингувальників миттєво еволюціонували: від підтримки євроінтеграції до всеосяжного запиту на припинення корупції, відновлення верховенства права та покарання винних у зловживанні владою. Саме ця трансформація попиту на справедливість і людську гідність дала руху його другу назву — «Революція Гідності» [85, р. 3].

Протести 2013-2014 років продемонстрували якісний стрибок у розвитку громадянського суспільства порівняно з 2004 роком, що проявилось у кількох ключових відмінностях:

— Спонтанність та лідерство: Якщо Помаранчева революція значною мірою готувалася та очолювалася політичною опозицією, то Євромайдан розпочався спонтанно, «знизу». Політична опозиція цього разу відіграла маргінальну роль і була змушена реагувати та йти за настроями вулиці, а не формувати їх. Дослідження протестів показували, що до 92% учасників не були пов'язані з жодною політичною організацією [85, р. 3].

— Горизонтальна самоорганізація: Громадянське суспільство у 2013-2014 роках продемонструвало феноменальну здатність до самоорганізації вже не лише в логістиці (як у 2004), але й у створенні повноцінних інститутів інфраструктури протесту. Мобілізація відбувалася через соціальні мережі, а фінансування — через краудфандинг та волонтерські пожертви. Виникли нові дієві рухи, такі як «Автомайдан» (мобільні групи протестувальників на авто), «Євромайдан SOS» (надання правової та іншої допомоги зниклим і затриманим), Медична служба Майдану та «Громадський сектор Євромайдану». Паралельно виникла «громадянська журналістика» (наприклад, Hromadske TV, Spilno TV), що забезпечувала пряму трансляцію подій в обхід олігархічних ЗМІ [85, р. 6, 9; 90, р. 229–230].

— Реакція на насильство: На відміну від 2004 року, де силового сценарію вдалося уникнути значною мірою через розкол в елітах та силовиках, режим Януковича свідомо обрав шлях ескалації та насильства. Проти протестувальників використовували не лише «Беркут», але й «тітушок» — найнятих кримінальних елементів, які викрадали, катували та вбивали активістів. Жорстокість влади (особливо після перших вбивств 22 січня та ухвалення «диктаторських законів» 16 січня) не зупинила, а, навпаки, радикалізувала протест: кожна нова хвиля насильства лише збільшувала кількість людей на вулицях і призвела до появи загонів «Самооборони Майдану» [77, р. 103, 101, 110, 113; 85, р. 4; 90, р. 225].

— Географія протесту: Якщо Помаранчева революція була значною мірою сконцентрована в Києві, то Євромайдан став загальнонаціональним феноменом, поширившись на регіони, включно із захопленням будівель обласних адміністрацій по всій країні [85, р. 3].

Кульмінацією стали масові розстріли протестувальників снайперами 18-20 лютого 2014 року. Лише після цього силові структури, що доти переважно зберігали лояльність Януковичу, остаточно похитнулися, що призвело до втечі президента та повної зміни влади [77, р. 96].

Найважливішим наслідком Революції Гідності стала фундаментальна зміна самосприйняття громадянського суспільства. Воно засвоїло головний урок Помаранчевої революції: не можна довіряти політикам і розходитися після перемоги. Натомість громадянське суспільство зайняло зовсім іншу позицію: воно продемонструвало «сильне почуття відповідальності» і негайно почало вимагати реформ [90, р. 230, 234; 6, с. 323].

Замість того, щоб знову «розв'язати руки» новій владі, активісти Майдану трансформували енергію протесту в інституційний тиск (табл. 2.1). Вже у березні 2014 року була створена одна з найпотужніших коаліцій — «Реанімаційний Пакет Реформ» (РПР), що об'єднала сотні експертів та активістів для розробки та адвокації конкретних законопроектів. Українське громадянське суспільство перестало бути просто спостерігачем чи ситуативним протестувальником; воно заявило про себе як про «повноцінного актора» реформ, що вимагає підзвітності та прямої участі у виробленні політики [90, р. 227, 230; 85, р. 9–10].

Однак здобутки революції одразу опинилися під загрозою через зовнішню агресію. Анексія Криму та початок війни на Донбасі у 2014 році кинули перед громадянським суспільством абсолютно нові виклики. Це, своєю чергою, спричинило народження ще одного потужного феномену — масового волонтерського руху, який взяв на себе значну частину функцій держави у сфері безпеки, забезпечення армії та допомоги внутрішньо переміщеним особам, докорінно змінивши ландшафт громадського сектору в Україні [53, с. 5, 20–21; 85, р. 1, 8; 90, р. 219].

Порівняльна характеристика суб'єктності громадянського суспільства у протестних рухах Помаранчевої революції та Революції Гідності

Критерій порівняння	Помаранчева революція (2004 р.)	Революція Гідності (2013–2014 рр.)
Характер ініціативи та лідерство	Підготовка та очолення переважно політичною опозицією; громадянське суспільство не виступало головною рушійною силою.	Спонтанний початок «знизу»; опозиція відіграла маргінальну роль. До 92% учасників не належали до жодної політичної сили.
Організаційна інфраструктура	Горизонтальна логістика забезпечення (харчування, намети); координація через наявні громадські ініціативи, як-от «Пора!».	Створення нових спеціалізованих організацій («Євромайдан SOS», «Автомайдан», Медична служба). Використання соціальних мереж та краудфандингу.
Географія протесту	Протестні акції були значною мірою сконцентровані в столиці — м. Київ.	Загальнонаціональний масштаб із поширенням на регіони та захопленням будівель обласних державних адміністрацій.
Реакція на державне насильство	Силового сценарію вдалося уникнути через розкол у силових структурах та елітах.	Свідома ескалація з боку режиму, що призвела до радикалізації протесту та появи загонів «Самооборони Майдану».
Постреволюційна стратегія та контроль	Висока довіра до нових лідерів («розв'язані руки» влади); перехід активістів у політику без системного впливу на реформи.	Засвоєння уроку недовіри до політиків; створення потужних адвокаційних коаліцій (наприклад, РПР) для інституційного тиску.
Ключова ціннісна орієнтація	Опір фальсифікаціям виборів; запит на демократичні цінності та верховенство права.	Пряма вимога підписання Угоди про асоціацію з ЄС; боротьба з корупцією та захист людської гідності.

Джерело: Складено автором.

2.2. Інституційно-правові механізми та практика співпраці з громадськістю в Україні

Феномен волонтерського руху, що вибухнув у 2014 році, як було зазначено у попередньому підрозділі, став яскравим свідченням зрілості та суб'єктності громадянського суспільства. Водночас він так само яскраво продемонстрував неспроможність наявних державних інституцій адекватно реагувати на екзистенційні загрози. Суспільство було змушене взяти на себе функції держави саме тому, що формальні канали взаємодії виявилися неефективними.

Ця ситуація оголила ключовий парадокс: попри наявність потужного суспільного запиту та доведену дієдатність громадського сектору, інституційно-правові механізми та практика співпраці між державою та громадськістю залишалися слабкими та часто декларативними. Саме тому, для розуміння глибини розриву між фактичною спроможністю суспільства та юридичними рамками, які пропонувала держава (особливо у світлі реформ після 2014 року), критично важливим є аналіз саме цих формальних інституційно-правових механізмів, що були покликані структурувати діалог влади та суспільства у сьогоденних реаліях.

На тлі різьочого контрасту між високою спроможністю самоорганізованого суспільства та ситуативною неспроможністю державних інституцій, особливо у кризові моменти, держава, зокрема в контексті виконання євроінтеграційних зобов'язань, активізувала розбудову формальної архітектури для співпраці. Ключовим документом цього процесу стало затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (далі — Стратегія). Цей документ не є лише декларацією, він визначає метою «налагодження партнерської взаємодії» та створення «сприятливих умов для розвитку в суспільстві громадської ініціативи та самоорганізації».

Одним з головних фокусів цієї Стратегії, ухваленої напередодні повномасштабного вторгнення, була системна цифровізація взаємодії та

спрощення доступу до ресурсів. Документ прямо ставив завдання «упровадження онлайн-платформи для взаємодії» органів влади з громадськістю, «переведення процедури проведення конкурсів» на отримання державного фінансування в електронний формат та «підтримку процесів цифрової трансформації» для самих ОГС. Окрім цього, Указ про введення Стратегії в дію доручав Кабінету Міністрів «опрацювати питання щодо створення ефективних механізмів фінансової підтримки» сектору, включно із «запровадженням податкових стимулів [43].

Цілі окреслені стратегією знайшли своє практичне втілення у деталізованих урядових планах, як-от План заходів на 2025-2026 роки. Цей документ функціонує як конкретна дорожня карта, що підтверджує пріоритетність цифровізації діалогу, а також додає нові завдання, пов'язані з євроінтеграцією. Серед них — «проведення аналізу законодавства Європейського Союзу» з питань громадської участі та розробка актів для запуску нового Закону «Про публічні консультації» [39; 20, с. 32].

Ця нова стратегічна рамка спирається на вже чинний, хоч і подекуди недосконалий, фундамент правових інструментів, що вибудовувалися роками. Фундаментальною передумовою для будь-якої фахової участі є прозорість. Закон «Про доступ до публічної інформації» став ключовим інструментом, що мав на меті «забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень». Юридична цінність цього закону полягає у закріпленні подвійного обов'язку для розпорядників інформації (органів влади): не лише пасивного («надання інформації за запитом»), але й активного — «систематичного та оперативного оприлюднення інформації» на офіційних веб-сайтах. Саме цей обов'язок активного оприлюднення (наприклад, бюджетів, протоколів, проектів рішень) є правовою основою для превентивного громадського моніторингу та контролю [37].

Поряд із механізмами прозорості, найстарішим та найбільш масовим каналом зворотного зв'язку залишається Закон «Про звернення громадян». Він закріплює конституційне право громадян подавати до органів влади чітко

визначені форми звернень: «пропозиції (зауваження)» – для покращення діяльності, «заяви (клопотання)» – для реалізації прав, та «скарги» – для оскарження рішень чи захисту порушених прав. Хоча цей інструмент переважно індивідуалізований та реактивний, він також еволюціонував. Зокрема, закон тепер включає «електронну петицію» як «особливу форму колективного звернення» до Президента, парламенту, уряду чи місцевої ради, яка за умови збору необхідної кількості підписів вимагає обов'язкового та публічного розгляду, перетворюючи приватну ініціативу на питання публічної політики [40].

Для більш системної та колективної взаємодії на центральному рівні ключовим процедурним документом є Постанова КМУ № 996. Вона інституціоналізувала два головні стовпи діалогу. По-перше, це «Порядок проведення консультацій з громадськістю», який детально описує форми (публічні обговорення, електронні консультації) і, що критично важливо, робить ці консультації обов'язковими для проектів нормативно-правових актів, які «стосуються конституційних прав, свобод та обов'язків громадян» або «визначають стратегічні цілі» розвитку. По-друге, Постанова затвердила «Типове положення про громадську раду» при центральних органах виконавчої влади, визначивши її як «тимчасовий консультативно-дорадчий орган». Цим радам надано конкретні повноваження: не просто існувати, а «сприяти участі громадськості у формуванні та реалізації» політики, готувати пропозиції, проводити «громадський моніторинг» та ініціювати проведення консультацій [38].

Ця логіка участі є ще більш деталізованою на рівні, найближчому до громадян. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює найширший арсенал інструментів прямої демократії. Він визначає «територіальну громаду» як первинного суб'єкта. Нещодавні поправки, ухвалені у 2024 році, суттєво посилили та деталізували цей інструментарій. Тепер жителі мають чітко виписані права на: загальні збори (конференції); місцеву ініціативу, яка дає право групі громадян внести на розгляд ради власний проєкт рішення; громадські

слухання для зустрічей з посадовцями, пропозиції за результатами яких є обов'язковими до розгляду; а також такий новий інструмент, як громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування [42].

В окремих, особливо чутливих сферах реформ, держава інституціоналізувала не просто консультативну, а контрольну функцію громадськості. Найбільш яскравим прикладом є Закон «Про судоустрій і статус суддів» та створення Громадської ради доброчесності (ГРД). На відміну від суто дорадчих громадських рад при міністерствах, мета ГРД — «сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді... критеріям професійної етики та доброчесності». Для цього ГРД отримала реальні повноваження: «збирає, перевіряє та аналізує інформацію» щодо суддів та надає Вищій кваліфікаційній комісії (ВККС) суддів свій «висновок», який додається до суддівського досьє. Цей висновок має значну юридичну вагу: якщо ГРД визнає суддю недоброчесним, ВККС може подолати цей висновок лише кваліфікованою більшістю (не менше ніж дев'ятьма голосами з шістнадцяти) [45].

Номінально, як можна побачити, в Україні вибудована комплексна, багаторівнева та формально сучасна інституційно-правова рамка для громадської участі. Вона включає стратегічне бачення, плани з адаптації до стандартів ЄС, інструменти прозорості та широкий спектр механізмів від індивідуальних звернень до інструментів місцевої демократії й спеціалізованих контрольних органів.

Однак, парадокс, окреслений на початку цього підрозділу, не зник. Він трансформувався: з розриву між гострою суспільною потребою та відсутністю механізмів він перетворився на фундаментальний розрив між формальною наявністю механізмів та їх реальним, часто нестабільним, застосуванням.

Ця системна проблема, яку чітко фіксує «Барометр ОГС» протягом багатьох років, проявляється навіть на рівні базових адміністративних послуг. Зокрема, Звіт Європейської комісії 2025 року та «Барометр ОГС 2024» одноставно вказують, що попри загальну доступність, реєстрація організацій

досі супроводжується бюрократичними перешкодами. Ключовим недоліком є цифрова нерівність: електронні системи реєстрації (як-от «Дія») доступні для бізнесу, але досі не реалізовані для громадського сектору [92, р. 24; 20, с. 16, 22, 69].

Ця дихотомія особливо помітна у сфері «Право на участь у процесі вироблення та ухвалення рішень» експерти оцінюють Законодавство на досить високому рівні — 5.2 з 7 балів. У 2024 ця оцінка навіть зросла, що цілком логічно, адже у 2023-2024 роках було ухвалено низку прогресивних законів, зокрема про внесення змін щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування (№3590-IX) [36], про публічні консультації (№3841-IX) [44], який, щоправда, почне діяти тільки після припинення воєнного стану, та про народовладдя (№3703-IX) [35]. До слова, ці кроки були позитивно відзначені у Звіті Єврокомісії 2025 року як такі, що посилюють залучення громадськості до вироблення політики [92, р. 24]. Проте, коли мова заходить про Практику, оцінка різко падає до 4.3 з 7 балів і залишається стабільно низькою, що свідчить про системний збій у застосуванні цих нових норм [20, с. 8, 12]. Слід зауважити, що уніфіковане кількісне оцінювання за 7-бальною шкалою було запроваджено в межах методології «Барометр ОГС» лише з 2021 року, що дозволяє простежити чітку математичну динаміку останніх років (рис. 2.1).

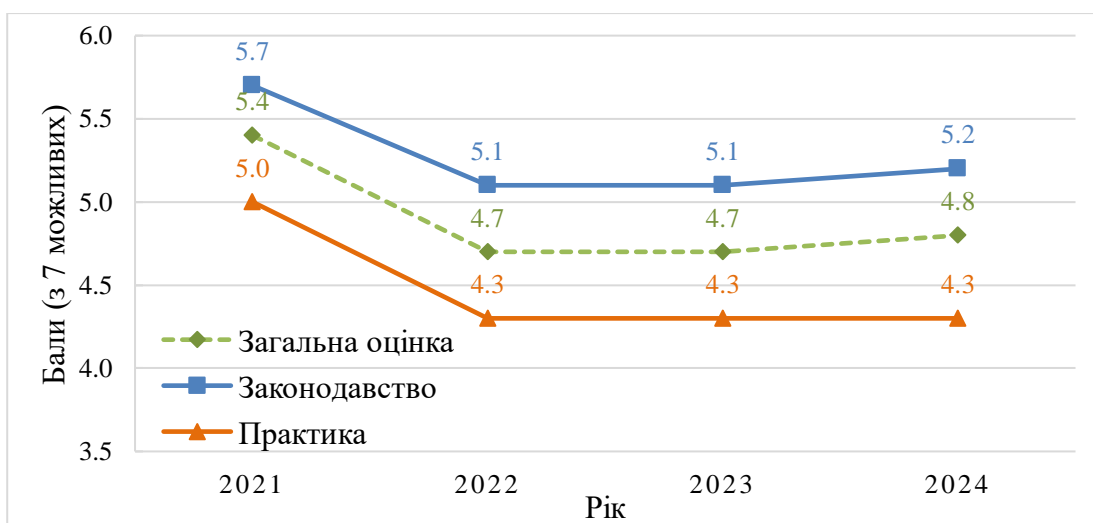

Рис. 2.1 Динаміка оцінки сфери «Право на участь у процесі вироблення та ухвалення рішень» в Україні за методологією «Барометр ОГС» (2021–2024 рр.).

Джерело: складено автором на основі [51, с. 29; 18, с. 35; 3, с. 24; 20, с. 32].

При цьому якісний аналіз звітів попередніх періодів лише підтверджує сталість цієї тенденції. Ще у 2019 році «Барометр ОГС» зазначав, що нормативна база є «достатньою», але «проблеми виникають на практиці, оскільки не всі... органи державної та місцевої влади дотримуються процедур» [22, с. 27]. У 2020 році ситуація погіршилася через пандемію COVID-19: звіт фіксував, що парламент «припинив доступ журналістів і представників ОГС до участі в роботі комітетів», а міністерства стали «рідше створювати робочі групи» [48, с. 12]. Повномасштабне вторгнення у 2022 році поглибило проблему, призвівши до «обмеження доступу до офіційних даних» та подальшого погіршення взаємодії [18, с. 37].

Низька оцінка практики у 2024 році відображає системні проблеми. По-перше, експерти «Барометру ОГС» фіксують тотальний формалізм та запізніле залучення. Органи влади найчастіше ініціюють консультації, як того вимагає Постанова КМУ № 996, не на ранніх етапах «формування» політики, а на фінальному, виставляючи на обговорення вже повністю готовий проєкт. Це перетворює участь на формальність, а не на дієвий інструмент впливу, адже «значна частина ключових рішень ухвалюється без залучення ОГС» [20, с. 34].

По-друге, навіть коли громадськість надає фахові пропозиції, вона стикається з відсутністю зворотного зв'язку. Це одна з ключових скарг, зафіксованих у звіті за 2024 рік: ОГС «здебільшого не отримують відповідей щодо наданих пропозицій у форматі «враховано / не враховано» із відповідним обґрунтуванням». Це не лише демотивує активістів, але й нівелює саму ідею «партнерської взаємодії», закладену в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства [20, с. 37].

По-третє, повномасштабне вторгнення, попри сплеск громадської мобілізації, негативно вплинуло саме на інституційну взаємодію. З одного боку, органи влади стали більш закритими у своїй діяльності, часто виправдовуючи це міркуваннями безпеки [20, с. 7]. З іншого боку, звіт за 2022 рік пояснює, що падіння практики було спричинене й вимушеною зміною пріоритетів самих ОГС: багато представників «були змушені змінити профіль своєї діяльності на

волонтерську допомогу... або повністю припинили свою діяльність» [18, с. 37]. Таким чином, ОГС об'єктивно мали менше ресурсів на виконання моніторингової функції, оскільки були зосереджені на гуманітарних та військових потребах [18, с. 8].

По-четверте, спостерігається дисфункціональність громадських рад. Ця проблема є хронічною: звіт за 2019 рік описував їхню роботу як «погану» [22, с. 4], а звіт за 2020 рік — як «малоефективну» [48, с. 19]. Звіти за 2023 та 2024 роки пояснюють, що під час воєнного стану цей механізм фактично законсервувався: оскільки реорганізацію та формування нового складу громадських рад призупинено, їхні члени «залишаються незмінними протягом тривалого часу», а їхній реальний вплив часто є непрозорим [3, с. 61; 20, с. 63].

Яскравим прикладом періодичної інституційної недієвості й відновлення функціоналу є доля онлайн-платформи «ВзаємоДія». Звіт «Барометр ОГС» за 2021 рік з оптимізмом відзначав її запуск для конкурсів на державне фінансування як «важливе досягнення» та «позитивний результат співпраці» [51, с. 7, 58]. Однак ця ініціатива виявилася нестійкою. Вже звіт за 2022 рік (перший рік повномасштабного вторгнення) зафіксував, що організатори конкурсів «припинили процедури... без визначення переможців» [18, с. 27]. Провал цієї ініціативи був підтверджений і у звіті за 2024 рік, який констатував, що на платформі відсутні оголошення про конкурси у 2024 році (станом на жовтень 2024) [20, с. 53]. Але у листопаді 2025 року, конкурси на сайті вже знову можна побачити активними [17], і це лише підкреслює проблему: замість стабільного, інституціоналізованого каналу, ОГС мають справу з механізмом, який має фрагментарний характер функціонування, що унеможливлює системне планування.

Однак, на противагу недієвим формальним радам та нестабільним державним платформам, як «ВзаємоДія», практика співпраці породила значно ефективніші, технологічні та мережеві моделі. Яскравим прикладом є портал Dozorro [25]. Він функціонує як інструмент громадського контролю за системою публічних закупівель ProZorro [87]. Ця модель, де держава забезпечує прозорість

даних (ProZorro), а громадянське суспільство (Dozorro) створює інструменти моніторингу та надає «можливість громадським активістам... надати зворотний зв'язок замовнику, обговорити та оцінити умови конкретних закупівель» [22, с. 17; 51, с. 19], стала дієвим механізмом громадського контролю.

Саме цей успішний досвід прозорості та контролю було покладено в основу нової цифрової екосистеми відбудови DREAM [68]. Ця державна платформа, що працює за принципом «всі бачать все», від самого початку розроблялася у тісній співпраці з громадським сектором. Зокрема, у 2022 році українські та міжнародні громадські організації об'єдналися у коаліцію «RISE UA» [89], яка сформулювала ключові принципи відбудови, такі як прозорість та підзвітність, і активно співпрацювала з Агентством відновлення, що демонструє еволюцію взаємодії від формальних консультацій до спільного творення критично важливих державних систем [3, с. 46].

Окрім платформ, що фокусуються на фінансах та відбудові, важливу функцію моніторингу демократичних процесів виконують незалежні громадські організації, прикладом яких є «Громадянська мережа ОПОРА» [9] чия інституційна незалежність, підтримана зокрема міжнародними донорами, та багаторічна експертиза у спостереженні за виборами, моніторингу діяльності парламенту та аналізі законодавства демонструє, як фахові ОГС сприяють забезпеченню підзвітності влади та дотриманню демократичних стандартів навіть в умовах воєнного стану.

Нарешті, навіть нові законодавчі ініціативи створюють ризики. Так, ухвалений у 2024 році Закон «Про лобіювання» (№3606-IX) [41], хоч формально і виводить діяльність громадських об'єднань з-під своєї дії, містить неоднозначне формулювання «крім випадків, коли така діяльність стосується комерційних інтересів» [20, с. 8]. Експерти вбачають у цьому значні правозастосовні ризики, адже будь-яку ефективну адвокаційну діяльність ОГС (наприклад, у сфері екології чи антикорупції) можна за бажання трактувати як таку, що зачіпає чийсь комерційні інтереси [20, с. 38–39].

Таким чином, аналіз показує чітку дихотомію. З одного боку, існує зріле, мобільне та високоефективне громадянське суспільство, яке у відповідь на вторгнення продемонструвало помітну мобілізацію та надзвичайну операційну гнучкість [18, с. 6]. З іншого – воно змушене взаємодіяти з інститутами публічної влади через громіздкі, формалізовані, але часто недієві механізми. Найбільші успіхи громадськості у 2023 році були досягнуті не завдяки цим формальним каналам, а всупереч їм. Так, звіт «Барометр ОГС» за 2023 рік фіксує величезну перемогу — відновлення доступу до Єдиного державного реєстру декларацій [3, с. 27]. Це сталося не через планові консультації чи засідання громадських рад, а внаслідок потужного прямого тиску, зокрема електронної петиції, що миттєво набрала майже 84 000 підписів з 25 000 потрібних [59]. Суспільство змушене не стільки використовувати готові канали, скільки постійно боротися за те, щоб вони працювали, або ж створювати власні механізми тиску, які виявляються значно ефективнішими.

Таким чином, проведений аналіз виявляє фундаментальний розрив між дедалі більш прогресивною інституційно-правовою рамкою громадської участі та її фактичною практичною реалізацією. Механізми, формально покликані забезпечувати структурований діалог, на практиці виявилися громіздкими, формалізованими, малодієвими та, зрештою, через кризові умови пандемії та значною мірою внаслідок запровадження воєнного стану «законсервованими».

Однак ця інституційна слабкість формальних каналів не призвела до паралічу взаємодії. Навпаки, вона стала каталізатором для розвитку нових, значно гнучкіших, мережевих та динамічних форм співпраці, які виникли як пряма відповідь на екзистенційні загрози.

Відтак, подальше дослідження вимагає логічного зміщення фокуса та переходу від аналізу переважно «мирних», інституціоналізованих механізмів, чия обмежена ефективність була доведена, до вивчення того, як саме трансформувалася взаємодія держави та громадянського суспільства безпосередньо у воєнний період, які нові виклики це породило та які можливості це відкрило для майбутньої моделі врядування та взаємодії.

2.3. Громадянське суспільство як суб'єкт національного спротиву: трансформація та виклики воєнного часу

Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року, як вже було зазначено у вступі, стало не лише екзистенційним викликом для української державності, але й потужним каталізатором для трансформації взаємовідносин між державою та громадянським суспільством. Цей період став безпрецедентним випробуванням, яке одночасно висвітлило глибокі системні проблеми та продемонструвало феноменальну стійкість і зрілість українського суспільства.

Якщо в попередні роки взаємодія розвивалася переважно через формалізовані, хоч і недосконалі, інституційні канали, то повномасштабна війна змусила перейти до нових, гнучких та часто неформальних моделей співпраці, де громадянське суспільство взяло на себе значну частину державних функцій. Аналіз цього періоду вимагає чіткого розмежування нових викликів, що постали перед ОГС, та унікальних можливостей, які відкрилися внаслідок цієї кризи.

Феномен самоорганізації українців у перші години та дні вторгнення став ключовим фактором національного спротиву. Реакція суспільства була миттєвою та настільки масштабною, що перевершила очікування не лише агресора, але й міжнародних партнерів та самої української влади. Ця мобілізація відбувалася здебільшого горизонтально, без чітких вказівок «згори», без лідерів та втручання влади, та була зумовлена глибокими внутрішніми мотивами: ненавистю до ворога, прагненням захистити власну землю та бажанням бути причетним до спільної перемоги. Волонтерські рухи взяли на себе критично важливі функції: від забезпечення підрозділів ЗСУ та ТРО амуніцією, дронами й тактичною медициною до координації евакуації, надання гуманітарної допомоги та розселення мільйонів внутрішньо переміщених осіб. За деякими оцінками, у 2022 році волонтери забезпечували до 80% потреб армії [29, с. 2].

Ця мобілізація докорінно змінила ландшафт громадського сектору. По-перше, спостерігався сплеск реєстрації нових організацій [18, с. 15; 28, с. 7]. За

даними Опендатабот, з лютого 2022 року було зареєстровано тисячі нових благодійних фондів та громадських об'єднань [49]. По-друге, змінилися пріоритети існуючих ОГС. Хоча переважна більшість (91%) організацій не здійснили фізичної релокації, 19% були змушені змінити свій основний напрям діяльності [28, с. 7, 13, 15]. Головним фокусом для 41% усіх ОГС стала гуманітарна допомога та волонтерство [28, с. 7, 17]. З часом цей тренд еволюціонував: аналітичний звіт НІСД за 2024 рік фіксує, що порівняно з 2022-м, частка ОГС, сфокусованих виключно на допомозі армії, дещо зменшилась (з 43% до 38%), натомість зросла залученість до вирішення довгострокових наслідків війни, таких як робота з молоддю (+29%), допомога вразливим верствам (+14%) та охорона здоров'я (+7%) [52, с. 4].

Разом із тим, воєнний стан створив нові фундаментальні виклики. Дослідження Ради Європи, проведене ще влітку 2022 року, показало, що 58,5% представників громадськості зіткнулися зі складнощами у використанні інструментів участі, назвавши головними причинами проблеми з комунікацією та доступом до інформації від влади (62%) та проблеми у взаємодії з ОМС (28%) [7, с. 4]. Ця бюрократична «закритість» часто супроводжувалася недовірою до самоорганізованих громадян. Волонтери та ОГС масово стикалися з перешкодами: валютними обмеженнями НБУ при закупівлі товарів подвійного призначення, проблемами на митниці та тиском з боку податкових органів [29, с. 9; 20, с. 26].

Дослідження ІСАР «Єднання» фіксує, що волонтери здебільшого не покладаються на державу та жорстко розмежовують себе з нею, вважаючи, що влада у кращому випадку «не заважає» [29, с. 14, 24]. Ці проблеми зберігали актуальність протягом 2023-2024 років. Звіти фіксували продовження блокування банківських рахунків ОГС та обмеження транскордонних операцій у зв'язку із заходами фінансового моніторингу [20, с. 9].

Наприкінці 2023 року новим бюрократичним викликом стало запровадження нових правил обліку гуманітарної допомоги (Постанова КМУ

№953), які, попри задекларовану мету прозорості, створили додаткові складнощі зі звітністю для невеликих волонтерських груп [3, с. 10].

На тлі феноменальної самоорганізації та сплеску волонтерської активності, ще одним суттєвим викликом стала відсутність належної правової рамки для самих волонтерів. Звіт Єврокомісії 2025 року прямо вказує, що «законодавча база, що регулює волонтерську діяльність, потребує системної реформи». Зокрема, у звіті наголошується на необхідності ухвалення «Державної цільової програми розвитку волонтерства в Україні на 2025-2030 роки» та виділення відповідного фінансування для її реалізації, що станом на кінець 2025 року так і не було зроблено [92, р. 24].

Другим критичним викликом стала ресурсна криза – фінансова та кадрова. Брак коштів є головною внутрішньою проблемою для 63% ОГС [28, с. 42]. Попри зростання міжнародної підтримки, доступ до неї залишається обмеженим: звіт Фонду Східна Європа за 2023 рік показав, що лише 17% організацій отримували міжнародну технічну допомогу після 24 лютого 2022 року [28, с. 8, 24]. Це змусило сектор покладатися на внутрішні джерела: членські внески (34%), пожертви громадян (27%) та проєктні гранти (23%). Водночас 27% ОГС у 2023 році повідомили, що не мають жодного фінансування [28, с. 44].

Ця фінансова нестабільність посилюється «кадровим голодом» та високим рівнем емоційного вигорання (26% ОГС). Багато фахівців були мобілізовані, виїхали за кордон або перейшли до міжнародних організацій [28, с. 42; 52, с. 11]. Більшість ОГС не мають у штаті спеціалізованих фахівців: 85% не мають фандрейзера, 83% – спеціаліста з моніторингу та оцінки, близько 50% – постійного бухгалтера [28, с. 39; 49]. Це змушує сектор функціонувати в короткостроковому режимі «від проєкту до проєкту», що унеможлиблює довгострокове стратегічне планування [52, с. 11; 49].

Окрім бюрократичних та ресурсних викликів, однією з найболючіших точок напруги у взаємодії суспільства та влади стала корупція у воєнний час, особливо у сфері оборонних закупівель. Саме ця проблема, яку українці називають другою за значущістю після самої війни, стала каталізатором для

вимушеного створення нових, більш дієвих механізмів громадського контролю. Найяскравішим прикладом такої трансформації стало Міністерство оборони України. Після низки гучних корупційних скандалів, які набули широкого розголосу завдяки медіа та ОГС, у 2023 році було створено Громадську антикорупційну раду при Міністерстві оборони. Її унікальність полягає у переході від формально-консультативної функції до реального нагляду, а її другий склад, затверджений у 2025 році, було обрано шляхом відкритого народного інтернет-голосування [57, с. 336]. Рада, сформована з представників відомих антикорупційних ОГС, отримала розширені повноваження: не лише доступ до моніторингу закупівель, але й вплив на кадрову політику через участь в роботі дисциплінарних комісій та конкурсному відборі працівників, також можливість делегувати своїх представників на засідання та наради органу влади, та інші [8, с. 23–24]. Звіт Єврокомісії за 2025 рік позитивно відзначив цю ініціативу як крок до покращення цивільного нагляду над сектором безпеки та оборони через співпрацю з громадянським суспільством [92, р. 25].

Паралельно відбулася інституціоналізація інструментів викриття. Запуск у 2023 році Єдиного порталу повідомлень викривачів НАЗК надав суспільству прямий та захищений канал для повідомлень про корупцію, що стало особливо актуальним у контексті зловживань у військоматах (ТЦК) та при військово-лікарських комісіях [57, с. 336]. Проте, як показує практика, сам лише запуск порталу не розв'язує проблему: Звіт Єврокомісії 2025 року вказує, що кількість підтверджених викривачів залишається низькою (впала з 25 у 2023 до 17 у 2024 році), а підключення органів влади до самого порталу відбувається повільно. Це ілюструє ключову дилему: навіть коли у відповідь на тиск суспільства створюється нова «можливість», її реальна імплементація стикається з інституційним опором [92, р. 37, 40].

Аналіз стану громадянського суспільства з боку ключових міжнародних партнерів підтверджує окреслені виклики. Новий Звіт Єврокомісії про Україну 2025 року вкотре підкреслив, що Україна демонструє «виняткову стійкість» [92, р. 3].

Водночас звіт фіксує низку нових, тривожних тенденцій, що виникли саме у 2024-2025 роках. По-перше, попри загалом сприятливе середовище, звіт вказує на «інциденти ймовірного політичного тиску на антикорупційних активістів», а також на тиск на правозахисників та журналістів-розслідувачів [92, р. 4]. Єврокомісія наголошує, що такі випадки є «предметом серйозного занепокоєння» і потребують належного моніторингу та розслідування з боку влади [92, р. 24].

По-друге, Звіт ЄК 2025 року вперше зафіксував посилення фінансової кризи сектору, спричиненої не лише вигоранням внутрішніх донорів, але й зовнішніми факторами. У звіті прямо згадано про скорочення фінансування від USAID, що «суттєво вплинуло на здатність ОГС ефективно працювати та серйозно кидає виклик їхній довгостроковій стійкості» [92, р. 24]. Ця проблема посилюється банківськими обмеженнями: звіт вказує, що «випадки, коли ОГС відмовляли у наданні фінансових послуг, значно почастишали» [92 р. 24–25]. Експерти пов'язують це з надмірно жорстким фінансовим моніторингом та вимогами підтверджувати цільове використання транскордонних платежів, що в умовах війни часто є ускладненим [20, с. 9].

Таким чином, до вже наявних проблем браку кадрів та грантової залежності у 2024-2025 роках додався ризик втрати операційної спроможності через тиск з боку фінансових інституцій та скорочення підтримки від ключових міжнародних донорів.

Окремого аналізу вимагає психологічний вимір феномену самоорганізації, який є водночас і можливістю, і прихованим викликом. Якісне дослідження ICAP «Єднання» показало, що для мільйонів громадян мотивація до волонтерства у 2022 році мала виразний терапевтичний характер – це була «гостра потреба робити щось», щоб впоратися з шоком та «зберегти й себе теж» [29, с. 17]. Ця діяльність супроводжується полярними та виснажливими емоціями: від «болю», «злості», «вигорання» та «спустошення» до «гордості», «задоволення», «натхнення» та відчуття «причетності» до спільної справи [29, с. 13].

Примітно, що багато хто зі звичайних громадян, виконуючи колосальну роботу, знецінює свій внесок і відмовляється називати себе «волонтерами», вважаючи, що вони «просто діляться своїми знаннями» [29, с. 7, 9]. Це свідчить про те, що волонтерство стало настільки тотальною соціальною нормою, що перестало сприйматися як щось виняткове. Для держави це створює унікальну можливість спиратися на суспільство, яке не вимагає визнання. Але водночас це є викликом, оскільки масове вигорання, зафіксоване на рівні 26% ОГС ще у 2023 році та відсутність інструментів психологічної підтримки для цього сектору, а також скандали, зокрема корупційні, за участі державних службовців можуть і призводять до стрімкого падіння соціальної активності серед українців. Ілюстративним буде істотне падіння кількості донатів на потреби війська — напевно, однієї з найлегших форм громадської залученості до національної боротьби екзистенційного значення [26; 93].

Повномасштабна війна трансформувала волонтерський рух та громадянське суспільство зі «ситуативного помічника» на визнаний стратегічний ресурс нації.

По-перше, сектор здобув і продовжує утримувати безпрецедентний рівень суспільної довіри. Згідно з актуальними соціологічними даними (лютий-березень 2025 року), довіра до волонтерських організацій сягає 80%. Це залишається третім найвищим показником серед усіх соціальних інститутів, поступаючись лише державній службі з надзвичайних ситуацій (85,5%), добровольчим загонам (85,5%), Збройним Силам України (90,8%). Водночас громадським організаціям довіряють 60,5% опитаних [27].

По-друге, ОГС почали активно освоювати нішу міжнародної адвокатури. Як свідчать дані, близько 10% організацій займаються просуванням інтересів України за кордоном [52, с. 4]. Це нова, складна функція, що вимагає високої компетенції.

Можливість, що відкривається перед державою, полягає у переході від пасивного «отримання допомоги» від волонтерів до активної інституціоналізації цієї співпраці. Звіт Єврокомісії 2025 року відзначає, що влада має «готуватись до

імплементатії» вже ухвалених законів про громадські консультації та прозорість, коли воєнний стан буде скасовано [92, р. 24].

Таким чином, перехід від «гасіння пожеж» до стратегічного партнерства, особливо в контексті європейської інтеграції, постає ключовим викликом та одночасно найбільшою можливістю для модернізації держави у воєнний та повоєнний період.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Аналіз стану та особливостей взаємодії держави й громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції України засвідчує, що вітчизняний третій сектор відіграв визначальну роль у формуванні європейського курсу держави. Доведено, що еволюція його суб'єктності від Помаранчевої революції до Революції Гідності знаменує якісний стрибок: суспільство перейшло від ситуативної мобілізації до системного інституційного тиску, заявивши про себе як про повноцінного актора реформ.

Дослідження наявних інституційно-правових механізмів співпраці виявило фундаментальний розрив між прогресивною нормативною базою та її фактичною практичною реалізацією. Замість громіздких та переважно декларативних інструментів багаторівневої інфраструктури (таких як традиційні громадські ради чи електронні петиції), на практиці успішними стали гнучкі, мережеві форми співпраці. Зокрема, аргументовано високу ефективність інструментів громадського контролю (на прикладі *Dozorro* та екосистеми *DREAM*), де державна прозорість органічно поєднується з незалежним моніторингом.

Визначено, що повномасштабна війна стала потужним каталізатором, який радикально трансформував взаємодію влади та соціуму, коли безпрецедентний волонтерський рух перебрав на себе значну частину безпекових і гуманітарних функцій держави. Водночас стратегічним викликом цього періоду стало загострення системних проблем: глибокої фінансово-кадрової кризи та інерційності бюрократичних перепон. Крім того, критично важливим залишається формування надійної правової рамки для захисту вільного громадського простору.

Підсумовуючи, слід зазначити: щоб конвертувати колосальний потенціал суспільної самоорганізації у реальний євроінтеграційний поступ, держава повинна остаточно відмовитися від недієвих декларативних каналів комунікації на користь глибокої інституціоналізації діалогу та реального співуправління.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СПІВПРАЦІ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Європейський досвід партнерства держави та громадянського суспільства: уроки для України

Сучасна парадигма взаємодії держави та громадянського суспільства на європейському просторі характеризується значною варіативністю моделей, що зумовлено історичними особливостями, рівнем економічного розвитку та специфікою політичної культури окремих країн. Для України, яка перебуває на етапі активної євроінтеграції та стикається з безпрецедентними викликами воєнного часу та необхідністю повоєнної відбудови, критично важливим є не просто копіювання нормативних приписів ЄС, а глибокий аналіз практичного досвіду тих держав, які зуміли побудувати ефективні екосистеми партнерства. Європейська практика демонструє, що сталість демократичних інститутів безпосередньо залежить від здатності влади трансформувати відносини з третім сектором від формальних консультацій до реального співуправління та делегування повноважень.

Аналіз еволюції відносин у країнах Європи свідчить про поступовий відхід від патерналістських моделей, де держава виступала єдиним замовником соціальних змін, до мережевого врядування, в якому організації громадянського суспільства (ОГС) визнаються рівноправними суб'єктами формування політик. Це особливо яскраво простежується у зміні підходів до фінансування та інституціоналізації діалогу: від короткострокових грантів до довгострокових рамкових угод, що гарантують операційну незалежність та сталість громадського сектору.

Особливої уваги в контексті пошуку оптимальної моделі взаємодії для України заслуговує досвід Фінляндії, яка демонструє еталонний рівень інтеграції громадськості у процеси публічного управління та стабільно посідає провідні позиції у світових рейтингах демократії. Фінська модель базується на глибокій довірі та принципі людиноцентричності, де держава не просто декларує право на участь, а бере на себе конституційний обов'язок активно сприяти можливостям громадян впливати на рішення. Цей обов'язок конкретизовано в «Законі про місцеве самоврядування», який імперативно зобов'язує муніципалітети залучати мешканців до планування та розробки послуг, перетворюючи участь з права на інституційну норму. [56, с. 149–150].

Характерною рисою фінського досвіду є створення цілісної цифрової екосистеми демократії, яка адмініструється Міністерством юстиції та забезпечує громадянам безбар'єрний доступ до законотворчих процесів. Центральним елементом цієї системи є платформа demokratia.fi, що об'єднує різноманітні інструменти впливу (табл. 3.1) [67].

Таблиця 3.1

Сервіси платформи demokratia.fi та доступні на ній інструменти ЄС

Назва сервісу	Функціональне призначення
Digiraati	Дає змогу молоді до 29 років брати участь у суспільних обговореннях
kansalaisaloite.fi	Дозволяє подавати та підтримувати національні громадянські ініціативи
hyvinvointialuealoite.fi	Інструмент для подання ініціатив щодо послуг у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення
kuntalaisaloite.fi	Сервіс для подання пропозицій до місцевої влади

Назва сервісу	Функціональне призначення
lausuntopalvelu.fi	Дає змогу залишати коментарі до законодавчих ініціатив та урядових рішень
otakantaa.fi	Майданчик для участі громадян у проєктах і діалозі з владою
puoluerekisteri.fi	Ресурс для реєстрації політичних партій та збору підтримки
European citizens' initiatives	Інструмент участі у формуванні політики ЄС через ініціативи громадян
Petitions to the European Parliament	Подання петицій до Європарламенту
Have your say on EU policies	Можливість долучитись до обговорень і консультацій щодо політики Європейського Союзу

Джерело: складено автором на основі [67].

Зокрема, сервіс Lausuntopalvelu.fi дозволяє зацікавленим сторонам надавати коментарі до законодавчих ініціатив та урядових рішень в електронному вигляді, перетворюючи консультації на невіддільну частину нормотворчого процесу. Для прямої участі функціонує платформа Kansalaisaloite.fi, реалізована на виконання Закону про громадянську ініціативу 2012 року, що надає громадянам право виносити законопроєкти на розгляд парламенту за умови збору 50 тисяч підписів. Окремі цифрові інструменти, такі як Kuntalaisaloite.fi та Otakantaa.fi, забезпечують діалог на місцевому рівні та участь у проєктуванні публічних послуг [56, с.150–151; 32, с. 29].

Окрім загальнонаціональних інструментів, фінська цифрова екосистема вирізняється своєю спеціалізацією та інклюзивністю. Зокрема, функціонує сервіс

Kuntalaisaloite.fi, розроблений спеціально для подання пропозицій на муніципальному рівні, що наближає інструменти прямої демократії до щоденних потреб громад. Окрему увагу приділено молодіжному залученню через платформу Digiraati, яка дозволяє молодим людям до 29 років брати участь у суспільних обговореннях у зручному для них цифровому форматі. При цьому роль Міністерства юстиції виходить за межі технічного адміністрування: відомство виступає методологічним центром, що координує консультативні процеси, надає підтримку іншим державним установам та здійснює загальний нагляд за забезпеченням реальної, а не формальної участі громадян. Важливим елементом сучасної фінської моделі є також переосмислення суті взаємодії через систему «національних діалогів», де ключовою метою стає не просто отримання зворотного зв'язку щодо конкретних рішень, а створення простору для глибокого взаємного розуміння в суспільстві та зміцнення довіри [56, с. 150–151].

Унікальність фінського підходу полягає в потужній матеріальній та культурній підтримці громадянського суспільства, яке розглядається не лише як стратегічний ресурс, а і як невіддільний елемент концепції «всеосяжної безпеки» (Comprehensive Security), де НУО виступають критично важливими партнерами держави у забезпеченні соціальної стійкості та реагуванні на кризи [65].

Показовим є механізм забезпечення фінансової автономії сектору: кошти, отримані від державного оператора азартних ігор «Veikkaus», прозоро адмініструються спеціалізованою інституцією — Центром фінансування соціальних організацій (STEA) [91], що дозволяє спрямовувати прибутки на стратегічну підтримку близько 110 тисяч громадських об'єднань, молодіжних проєктів та соціальних ініціатив без політичного втручання. Такий підхід гарантує фінансову сталість сектору та сприяє високому рівню залученості населення, де волонтерство є нормою життя. Фундамент цієї активності закладається змалечку: система освіти інтегрує культуру участі, передбачаючи функціонування дитячих парламентів навіть у дошкільних закладах, що формує

у громадян відчуття власної суб'єктності та відповідальності з раннього віку [56, с. 150–151].

Для України, яка вже володіє потужним цифровим фундаментом у вигляді екосистеми «Дія», фінський досвід є не просто орієнтиром, а прямою інструкцією до дії. Наявна технічна база дозволяє вже зараз поступово трансформувати «Дію» з інструменту надання послуг у платформу прямого діалогу між владою та громадянами, інтегруючи механізми електронних консультацій та ініціатив за фінським зразком.

Крім того, модель STEA пропонує ефективне рішення для забезпечення фінансової стійкості українського третього сектору: спрямування частини податкових надходжень від легалізованого грального бізнесу до спеціалізованого фонду розвитку громадянського суспільства. Економічний потенціал такого кроку величезний: лише за 2024 рік гральний бізнес в Україні сплатив 17 млрд грн податків, що на 63% більше, ніж у 2023 [34]. Ці колосальні кошти, які вже генерує легальний ринок азартних ігор, могли б стати надійним джерелом фінансування для тисяч громадських ініціатив, гарантуючи їхню незалежність від зовнішніх донорів та політичної кон'юнктури. Імплементация таких механізмів дозволить Україні перейти від ситуативної взаємодії до системного партнерства, де держава виступає фасилітатором, а кожен голос має реальну вагу у процесі прийняття рішень.

Рухаючись до наступного прикладу, і переводячи фокус на балканський півострів — ще одним вкрай релевантним кейсом для України, з огляду на спільне посттоталітарне минуле та необхідність відновлення після конфліктів, є модель взаємодії, вибудована у Республіці Хорватія, яка наразі є останньою країною, що доєдналася до Європейського Союзу. На відміну від західноєвропейських традицій, де партнерство еволюціонувало століттями, хорватська система створювалася як результат цілеспрямованої державної політики інституціоналізації відносин із третім сектором у процесі євроінтеграції. Хорватський досвід є прикладом побудови цілісної інституційної та правової рамки для міжсекторної співпраці.

Фундаментом цієї системи виступає спеціалізований урядовий орган — Урядовий офіс з питань співпраці з неурядовими організаціями (Office for Cooperation with NGOs) [80], заснований у 1998 році. Ця структура виконує роль головного координатора, що гармонізує роботу міністерств, центральних органів влади та органів місцевого самоврядування у сфері взаємодії з громадськістю. Офіс відповідає за моніторинг та вдосконалення співпраці державного та недержавного секторів, а також за підготовку та моніторинг імплементації Національної стратегії створення сприятливого середовища для розвитку громадянського суспільства [73, р. 10].

Унікальність хорватського підходу до забезпечення життєздатності третього сектору полягає у побудові стійкої фінансової екосистеми. Ключовим елементом тут виступає Національна фундація розвитку громадянського суспільства (National Foundation for Civil Society Development), створена у 2003 році [79]. Ця установа функціонує як незалежний орган, що отримує основне фінансування з державних бюджетних асигнувань, але має значний ступінь автономії у прийнятті рішень щодо розподілу коштів. Принципово важливим є те, що Фундація фокусується не лише на короткостроковому проєктному фінансуванні, а й надає інституційні гранти для організаційного розвитку та стабілізації діяльності громадських організацій [78, р. 11–12].

Окремої уваги в контексті уроків для України заслуговує хорватська модель стандартизації публічних консультацій. У 2009 році було прийнято Кодекс практики консультацій із зацікавленою громадськістю, який запровадив вимогу для всіх центральних органів влади призначити координатора з питань консультацій. Це рішення дозволило сформувати єдину мережу фахівців усередині уряду, які пройшли спеціальне навчання та відповідають за якість діалогу з суспільством. Завдяки цьому процес консультацій трансформувався у чітко регламентований механізм, моніторинг ефективності якого до 2019 року здійснював Офіс з питань співпраці з НУО, а згодом ці функції було передано Урядовому офісу із законодавства [73, р. 10–11].

Крім того, для забезпечення стратегічного діалогу на найвищому рівні функціонує Рада з розвитку громадянського суспільства (Council for Civil Society Development) — дорадчий орган при уряді. Ця структура забезпечує прямий канал комунікації, об'єднуючи представників відповідних органів державного управління та представників неурядових неприбуткових організацій для спільного вироблення рішень щодо розвитку сектору [73, р. 12].

Для України хорватська модель слугує наочним прикладом того, як можна побудувати ефективну інфраструктуру взаємодії, спираючись на чіткі законодавчі рамки та спеціалізовані інституції. Впровадження інституту координаторів з публічних консультацій у міністерствах та створення незалежного фонду розвитку громадянського суспільства, що надає інституційну підтримку, могло б системно розв'язати проблеми низької якості залучення громадськості з боку державних установ та фінансової нестабільності сектору.

Наступним еталонним прикладом трансформації відносин між владою та громадськістю, який має стратегічне значення для України через спільне пострадянське минуле та успішний шлях євроінтеграції, є досвід Естонської Республіки. Естонія демонструє унікальний підхід, де розвиток громадянського суспільства виведено на рівень парламентського пріоритету.

Наріжним каменем естонської моделі є Концепція розвитку громадянського суспільства (ЕКАК), прийнята парламентом ще у 2002 році. Цей документ фактично виконує роль суспільного договору, що визначає принципи взаємодії між державою та неприбутковим сектором. Для реалізації цієї стратегії створено Спільну комісію (Joint Committee), яка функціонує при Уряді з 2003 року та складається з представників міністерств і делегатів від різних секторів громадянського суспільства. Ця структура не лише координує виконання стратегічних планів, але й виступає майданчиком для адвокації інтересів НУО на найвищому рівні [73, р. 13–14].

Інституційна архітектура підтримки громадянського суспільства в Естонії базується на чіткому розподілі повноважень. Міністерство внутрішніх справ відповідає за формування та координацію державної політики у цій сфері,

включаючи реалізацію ЕКАК та стратегій розвитку громадянського суспільства. Водночас Державна канцелярія (Government Office) відіграє ключову роль у забезпеченні якості процесу прийняття рішень, організовуючи навчання для чиновників та координуючи впровадження стандартів залучення зацікавлених сторін [73, р. 13].

Особливої уваги заслуговує естонська система координаторів із залучення громадськості. З 2007 року в кожному міністерстві призначено спеціального радника з питань консультацій (stakeholder consultation advisor). Хоча для цих посадовців така робота часто є додатковим навантаженням до основних обов'язків, вони проходять спеціалізоване навчання та виступають «точкою входу» для усіх питань, що стосуються громадських обговорень у відповідному відомстві. Мережа цих радників координується Державною канцелярією, що забезпечує єдиний стандарт якості консультацій по всьому уряду [73, р. 14].

У питанні фінансової стійкості Естонія, подібно до Хорватії, імплементувала модель спеціалізованої установи — Національної фундації громадянського суспільства (National Foundation of Civil Society, KÜSK) [75]. Ця інституція визнається експертами як одна з найбільш інноваційних та успішних моделей у Європі, забезпечуючи прозорий розподіл ресурсів для розбудови спроможності організацій. Крім того, естонський парламент має власні механізми співпраці з громадськістю, що є доволі рідкісною практикою навіть для країн ЄС [78, р. 9, 12].

Для України естонський досвід є цінним насамперед через успішну інтеграцію механізмів громадської участі в систему державного управління. Прийняття аналога ЕКАК — рамкового документа, затвердженого Верховною Радою, могло б закріпити статус громадянського суспільства як рівноправного партнера держави на законодавчому рівні. А створення мережі координаторів із консультацій у кожному органі виконавчої влади (за прикладом Естонії та Хорватії) дозволило б уніфікувати практику діалогу з громадськістю та підвищити його якість, трансформуючи формальні процедури у реальний інструмент впливу.

У контексті цифровізації демократичних процедур, окрім естонського досвіду, для України критично важливим є аналіз моделі Литовської Республіки. Якщо Естонія робить ставку на політичну культуру співпраці (через концепцію ЕКАК), то Литва обрала шлях «жорсткого права», закріпивши обов'язковість електронних консультацій на рівні закону.

Основою литовської системи є Закон «Про законодавчу базу» (Law on Legislative Framework), ухвалений у 2012 році. Цей акт не просто рекомендує, а зобов'язує органи влади проводити публічні консультації щодо проєктів нормативно-правових актів. Ключовим інструментом реалізації цієї вимоги стала Інформаційна система законодавства, яка функціонує як єдиний цифровий простір. Усі законопроекти публікуються в цій системі, і громадськість отримує гарантовані законом інформацію та час для надання коментарів [54, с. 130].

Для зручності користувачів у Литві також запущено спеціалізований портал «E-Citizen», який слугує точкою входу для громадян, що бажають долучитися до урядування. Аналіз ефективності цієї системи показує, що державні органи найчастіше використовують два методи електронної участі: онлайн-опитування (для збору загальної думки) та збір конкретних пропозицій до текстів документів. Однак, досвід Литви також підсвічує типові проблеми цифрової демократії: часто консультації проводяться формально, а зворотний зв'язок щодо врахування пропозицій надається лише у 15% випадків [54, с. 130].

Для України цей досвід цінний тим, що демонструє необхідність законодавчого закріплення обов'язковості використання цифрових платформ (таких як «ВзаємоДія» чи модулі в «Дії») для нормотворчого процесу, а не лише як опції «за бажанням» органу влади.

Переходячи від досвіду конкретних країн Європейського Союзу до загального виміру, варто розпочати з того, що однією з найбільших загроз для громадянського суспільства в посттоталітарних країнах є фінансова залежність від іноземних донорів або державного бюджету. Ефективним рішенням, яке успішно імплементоване в низці країн Центральної та Східної Європи (Польща,

Угорщина, Словаччина, Литва, Румунія), є механізм відсоткових відрахувань «percentage mechanism».

Суть механізму полягає в тому, що платники податків (фізичні особи, а в деяких країнах і корпорації) мають право самостійно вирішувати, куди спрямувати певний відсоток свого вже сплаченого прибуткового податку (зазвичай 1% або 2%). Ці кошти не йдуть у загальний котел державного бюджету, а перераховуються безпосередньо обраній громадянином громадській організації, яка має статус неприбуткової або суспільно корисної [78, р. 10].

Цей інструмент виконує подвійну функцію. По-перше, він забезпечує диверсифікацію джерел фінансування для НУО, зменшуючи їхню вразливість. По-друге, він виховує культуру філантропії та громадянської відповідальності, оскільки змушує громадян цікавитися діяльністю громадського сектору та робити свідомий вибір на користь конкретних ініціатив. Впровадження такого механізму в Україні могло б стати потужним стимулом для розвитку організаційної спроможності третього сектору, особливо на місцевому рівні.

У контексті інтеграції українського громадянського суспільства до європейського простору особливу увагу слід приділити діяльності Європейського економічно-соціального комітету (EESC). Це унікальний консультативний орган ЄС, створений ще Римським договором 1957 року, який слугує «містком» між інституціями Союзу та організованим громадянським суспільством [60].

EESC виконує роль інституційного голосу громадянського суспільства в Брюсселі. Його члени представляють три групи: роботодавців, працівників та організацій громадянського суспільства. Згідно з європейським законодавством, Єврокомісія та Рада ЄС зобов'язані консультиватися з EESC перед ухваленням рішень у ключових сферах соціально-економічної політики [60; 19].

Практична діяльність комітету виходить далеко за межі формальних засідань. Наприклад, EESC є організатором щорічних «Днів громадянського суспільства» (Civil Society Days), мета яких висвітлити діяльність організацій громадянського суспільства та її вплив на розбудову Європейського Союзу [64].

У 2023-2024 роках Комітет активно просував ідею створення «Європейської стратегії громадянського суспільства» та захисту громадського простору [47, р. 5].

Показовим прикладом впливу EESC є його реакція на ініціативу Єврокомісії «Пакет захисту демократії» (Defence of Democracy Package). У своєму висновку Комітет розкритикував пропозицію щодо директиви про іноземне фінансування, вказавши, що вона може призвести до стигматизації НУО, подібно до законів про «іноземних агентів» в авторитарних країнах. Ця позиція EESC стала потужним аргументом для європейських мереж ОГС у їхній адвокаційній кампанії проти звуження громадянського простору [72].

Для України важливо вже зараз налагоджувати співпрацю з EESC. Комітет створив спеціальну групу «Україна» та механізм залучення представників українського громадянського суспільства (Enlargement Candidate Members initiative), що дозволяє українським експертам брати участь у підготовці висновків EESC ще до офіційного вступу країни в ЄС [69; 71].

Як вже зазначалося у першому розділі, Європейський Союз динамічно оновлює підходи до демократії, реагуючи на кризу довіри та нові виклики. Наразі кристалізуються два ключові тренди, які Україна має врахувати у своїй євроінтеграційній стратегії.

Перший тренд — це інституціоналізація деліберативної демократії. Єврокомісія у своїх останніх рекомендаціях закликає держави-члени виходити за рамки традиційних консультацій і впроваджувати інноваційні формати, такі як громадянські асамблеї, дебати та панелі. Методологія цих інструментів базується на залученні випадково відібраних громадян, які за підтримки експертів глибоко вивчають проблему та напрацьовують рішення. Цей підхід довів свою ефективність під час Конференції про майбутнє Європи й зараз активно масштабується в країнах-членах для розв'язання складних суспільних питань [1, с. 19; 66; 63]. Для України це може стати дієвим інструментом для обговорення питань повоєнного відновлення та соціальної згуртованості.

Другий критично важливий тренд — боротьба зі стратегічними позовами проти участі громадськості (SLAPP). Йдеться про недобросовісні судові процеси, які ініціюються впливовими особами або корпораціями не з метою виграшу справи, а для залякування, фінансового виснаження та примусу до мовчання активістів і журналістів. Звіт «Civic Space Report 2024» фіксує тривожну тенденцію зростання кількості таких позовів у Європі, зокрема в Хорватії та Польщі [47, р. 16]. У відповідь на це ЄС ухвалив Анти-SLAPP Директиву (2024/1069), яка запроваджує процесуальні запобіжники для раннього відхилення таких позовів судами та компенсацію збитків відповідачам [81; 1, с. 20]. Враховуючи високу активність українського громадянського суспільства у чутливих сферах (антикорупція, екологія, містобудування), превентивна імплементація анти-SLAPP законодавства є нагальною потребою для захисту громадського простору від тиску.

Узагальнюючи проаналізований європейський досвід, можна констатувати, що побудова ефективного діалогу між владою та громадянським суспільством в успішних демократіях виходить далеко за межі декларативних принципів і спирається на чітку інституційну архітектуру. Досвід Фінляндії, Естонії, Хорватії та Литви демонструє, що ключовими факторами успіху є не лише наявність законодавчої бази, а й створення дієвих механізмів її імплементації: від спеціалізованих урядових агенцій та мереж координаторів з консультацій до сталих моделей фінансування, які гарантують незалежність громадського сектору.

Особливу цінність для України становлять практики інтеграції цифрових інструментів у законодавчий процес, моделі перерозподілу податкових надходжень на користь ОГС (відсоткова філантропія та лотерейні фонди), а також сучасні тренди Європейського Союзу щодо захисту громадського простору та впровадження деліберативної демократії. Саме адаптація цих апробованих європейських механізмів до українських реалій воєнного та повоєнного часу дозволить трансформувати взаємодію з ситуативного партнерства у системну державну політику.

3.2. Рекомендації та проєктні пропозиції щодо посилення ролі громадянського суспільства у процесі європейської інтеграції

Проведений у попередніх розділах дипломної роботи аналіз дозволяє зробити засадничий висновок про те, що на сучасному етапі державотворення в Україні склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, громадянське суспільство демонструє безпрецедентний рівень суб'єктності, виступаючи ключовим драйвером євроінтеграційних реформ та опорою національного спротиву в умовах повномасштабної війни. З іншого боку, інституційні механізми взаємодії між державою та громадськістю залишаються значною мірою архаїчними, успадкованими з попередніх політичних епох та часто не відповідають динаміці воєнного часу. Формально створена розгалужена інфраструктура діалогу, що включає громадські ради, консультації та петиції, нерідко працює з низьким коефіцієнтом корисної дії або має декларативний характер. Тому стратегічним завданням у контексті євроінтеграції вбачається не стільки створення нових сутностей, скільки глибока інституційна модернізація та наповнення реальним змістом вже наявних майданчиків.

Базуючись на вивченому досвіді країн Європейського Союзу, зокрема Фінляндії, Естонії, Хорватії та Литви, а також враховуючи специфіку воєнного стану, у даній роботі пропонується комплексний підхід до перезавантаження системи взаємодії, який охоплює інституційну, цифрову, фінансову та правову сфери.

Першочерговим вектором змін має стати реформа інституційної архітектури діалогу, яка сьогодні характеризується певною розмитістю відповідальності. Аналіз Указу Президента України № 487/2021 [43] свідчить про зміну підходів до координації державної політики, зокрема ліквідацію попередньої консультативної інфраструктури при главі держави та децентралізацію відповідальності на користь Кабінету Міністрів України. Однак на практиці це призвело до утворення інституційного вакууму на центральному рівні, оскільки завдання зі створення ефективного координаційного механізму

часто реалізується через розрізнені підрозділи без єдиного центру прийняття рішень. Водночас на регіональному рівні координаційні ради часто функціонують формально, не маючи реального впливу на формування місцевої політики.

Для виправлення цієї ситуації та на виконання завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства доцільним вбачається створення Урядового офісу розвитку громадянського суспільства у складі Секретаріату Кабінету Міністрів України. На відміну від традиційних дорадчих рад, які збираються епізодично і не мають владних повноважень, такий Офіс повинен стати повноцінною виконавчою інституцією, інтегрованою у вертикаль виконавчої влади. Його функціонал має виходити за межі простої комунікації: Офіс повинен забезпечувати щоденну міжвідомчу координацію, надавати методичний супровід міністерствам та здійснювати моніторинг виконання Нацстратегії у режимі реального часу. Саме інтеграція координаційного центру безпосередньо у виконавчу вертикаль уряду дозволить перетворити партнерство з декларації на сталу управлінську практику, як це реалізовано в успішних моделях Хорватії та Естонії.

Логічним продовженням цієї вертикалі на рівні центральних органів виконавчої влади та обласних державних (військових) адміністрацій має стати запровадження інституту Радників з питань громадської участі. На сьогодні функція взаємодії з громадськістю часто покладена як додаткове навантаження на підрозділи комунікацій або внутрішньої політики, що призводить до підміни реальних консультацій інформуванням чи піаром. Враховуючи позитивний досвід Естонії та Хорватії, необхідно запровадити сертифіковану посаду фахівця, ключовим показником ефективності якого буде не кількість опублікованих пресрелізів, а якість організації консультаційного процесу. Такий радник має виступати «точкою входу» для громадських організацій, відповідати за релевантний вибір стейкхолдерів та гарантувати отримання зворотного зв'язку щодо врахування пропозицій.

Суттєвого перегляду потребує і сам формат залучення експертного потенціалу громадськості. Механізм громадських рад, який існує в Україні понад десять років, дедалі частіше піддається критиці за бюрократизацію, закритість та неспроможність генерувати якісну експертизу. Статичні склади рад, що не змінюються роками, часто перетворюються на закриті клуби за інтересами, що відштовхує нові громадські ініціативи. У зв'язку з цим рекомендується змістити акцент з формування постійних органів на створення тимчасових проектних груп під конкретні завдання. Така група має формуватися під визначену проблему, наприклад, розробку окремого законопроекту чи стратегії, працювати інтенсивно протягом визначеного часу і розпускатися після досягнення результату. Такий підхід дозволить залучати до співпраці вузькопрофільних фахівців високого рівня, які зазвичай не мають часу на участь у тривалих процедурах класичних громадських рад, але готові інвестувати свій інтелектуальний ресурс у конкретну реформу.

Другим стратегічним напрямом модернізації є цифрова трансформація демократії. Україна досягла значних успіхів у цифровізації адміністративних послуг, створивши бренд «Дія», проте сфера електронної демократії залишається фрагментованою. Наявні платформи для консультацій часто є маловідомими широкому загалу та складними у користуванні. Тому пропонується інтегрувати інструменти участі безпосередньо у смартфон кожного громадянина через створення спеціалізованого модуля «Дія.Участь». Це дозволить масштабувати залучення громадян від тисяч активістів до мільйонів користувачів.

Центральним елементом цієї цифрової екосистеми має стати механізм прямої громадянської законодавчої ініціативи, який можна умовно назвати «Народний законотворець». В Україні вже діє інститут електронних петицій, але він має суттєвий недолік, адже петиція є по суті проханням або скаргою, на яку влада часто надає формальну відповідь без реальних правових наслідків. За фінським зразком доцільно запровадити можливість подання не просто опису проблеми, а готового проекту нормативно-правового акту. Механізм реалізації такої ініціативи має передбачати автоматизацію політичних наслідків: якщо

розроблений громадськістю законопроект набирає кваліфіковану кількість верифікованих підписів, він має автоматично набувати статусу обов'язкового до розгляду профільним комітетом Верховної Ради України. Комітет, своєю чергою, повинен взяти на себе зобов'язання зареєструвати цей текст як законопроект або провести відкриті слухання для його доопрацювання. Це дозволить подолати наявні конституційні бар'єри та трансформувати енергію суспільства з пасивної критики в конструктивну нормотворчість.

Окрім законодавчих ініціатив, цифрова платформа має спростити участь громадян у розподілі місцевих ресурсів. Інтеграція мобільного бюджету участі дозволить мешканцям голосувати за проекти розвитку своєї громади в кілька кліків, використовуючи геолокацію. Це сприятиме залученню молоді та економічно активного населення, яке зазвичай ігнорує традиційні офлайн-процедури. Водночас збільшення кількості цифрових звернень створює ризик перевантаження державного апарату. Для розв'язання проблеми відсутності зворотного зв'язку, коли держслужбовці фізично не встигають якісно опрацювати тисячі коментарів, необхідно інтегрувати в систему інструменти штучного інтелекту. ШІ-аналітика здатна автоматично кластеризувати пропозиції, виділяти ключові тренди та тональність висловлювань, формуючи для посадовців зручні аналітичні дашборди. Це гарантує, що голос кожного громадянина буде враховано у загальній статистиці.

Третім критично важливим блоком рекомендацій є забезпечення фінансової стійкості громадянського суспільства. Як показав аналіз, фінансова вразливість сектору та тотальна залежність від зовнішніх донорів є одним з головних ризиків для його сталого розвитку. Європейський досвід пропонує рішення, які дозволяють акумулювати внутрішній ресурс та зменшити грантову залежність. Ефективним інструментом може стати запровадження механізму відсоткової філантропії, який успішно функціонує в Польщі, Литві та інших країнах Східної Європи. Суть пропозиції полягає у наданні платникам податку на доходи фізичних осіб права самостійно скеровувати невелику частку (наприклад, 1-2%) свого вже сплаченого податку на користь обраної громадської

організації. Такий підхід не створює додаткового податкового навантаження на громадян, але виконує важливу виховну функцію, привчаючи суспільство до свідомого фінансування третього сектору та формуючи культуру масового меценатства.

Іншим джерелом фінансової автономії може стати адаптація фінської моделі фінансування коштом надходжень від грального бізнесу. Доцільно законодавчо закріпити спрямування фіксованого відсотка від ліцензійних платежів та податків цієї сфери до спеціального Фонду громадянської стійкості. Такий Фонд, керований незалежною наглядовою радою, міг би фінансувати не лише короткострокові проєкти, а й інституційний розвиток організацій, покриваючи витрати на оренду, зарплати та навчання персоналу, що є найбільш проблемною статтею видатків для більшості неурядових організацій в умовах скорочення міжнародної допомоги.

Четвертий напрям рекомендацій стосується впровадження нових форматів діалогу та правового захисту громадського простору, що є вимогою євроінтеграційного процесу. Зокрема, нагальною є проблема стратегічних судових позовів проти громадської участі, відомих у міжнародній практиці як SLAPP-позови (Strategic Lawsuits Against Public Participation). Забудовники, великий бізнес та корумповані чиновники дедалі частіше використовують судову систему для тиску на активістів та журналістів-розслідувачів, виснажуючи їх фінансово та морально нескінченними судовими процесами.

Враховуючи, що Комітет Верховної Ради з питань свободи слова вже розпочав роботу над цим питанням, створивши відповідну робочу групу, необхідно прискорити трансформацію цих напрацювань у повноцінне законодавство. Новий закон має бути гармонізований з відповідною Директивою ЄС 2024/1069 та передбачати механізми раннього закриття таких справ судами, а також накладення штрафних санкцій на позивачів, які зловживають правом на звернення до суду. Без такого законодавчого щита ефективний громадський контроль, особливо у чутливій сфері повоєнної відбудови, буде фактично заблокований.

Для підвищення якості суспільної дискусії та розв'язання складних питань доцільно впроваджувати практику громадянських асамблей, що базується на принципах деліберативної демократії. На відміну від традиційних слухань, які часто перетворюються на майданчик для конфліктів та популізму, асамблеї використовують репрезентативну вибірку учасників шляхом жеребкування. Це дозволяє залучити до обговорення тем, таких як меморіалізація війни, мовні питання чи стратегія розвитку громади, не лише професійних активістів, а й представників «мовчазної більшості», забезпечуючи більш збалансований та глибший розгляд питань.

П'ятий блок пропозицій стосується специфіки воєнного часу та необхідності інтеграції ветеранської спільноти у процеси державотворення. З огляду на значне та постійне зростання чисельності ветеранок та ветеранів, ця категорія громадян стає однією з наймасовіших у суспільстві. Для їхнього ефективного залучення до громадського життя пропонується запуснути національну програму підготовки нових лідерів. Вона має бути спрямована як на перекваліфікацію та перепідготовку осіб, які потребують здобуття нових компетенцій, так і на фахову адаптацію тих, хто вже має відповідну кваліфікацію, для роботи менеджерами громадських організацій та агентами змін у громадах. Це дозволить вирішити подвійне завдання: сприяти системній соціалізації ветеранів та оновити кадровий потенціал громадянського суспільства фахівцями з почуттям справедливості та відповідальності.

Шостий напрям — трансформація політичної культури через освітній простір. Фундаментальною умовою незворотності європейського вибору є виховання нового покоління громадян, для яких участь у прийнятті рішень є природною нормою, а не вимушеним обов'язком. На жаль, сьогодні органи учнівського та студентського самоврядування часто функціонують формально, копіюючи бюрократичні вади дорослої політики або обмежуючись виключно організацією дозвілля чи загалом виключно формальним існуванням. Для зміни цієї парадигми пропонується масштабувати практику «Шкільного громадського бюджету», надавши учнівським радам реальні повноваження розпоряджатися

визначеною часткою коштів навчального закладу для реалізації тих чи інших ініціатив, котрі самі ж здобувачі освіти вважають для себе найактуальнішим. Ба більше, спираючись на проаналізований у цій роботі досвід Фінляндії, доцільно запроваджувати елементи демократії навіть у дошкільних закладах через формат «дитячих парламентів». Впровадження таких механізмів, де діти з малечку в ігровій формі вчать дискутувати, робити вибір та нести за нього відповідальність, дозволить сформувати стійкий імунітет до патерналізму та популізму ще до отримання паспорта громадянина України.

Важливим елементом євроінтеграційної стратегії має стати також зміна ставлення держави до моніторингової діяльності громадських організацій. Аналітичні центри щороку готують ґрунтовні звіти про стан реформ для Єврокомісії. Часто органи влади сприймають ці документи як ворожу критику або інструмент зовнішнього тиску. Необхідно формалізувати розгляд таких звітів на рівні уряду, перетворивши їх на спільну дорожню карту виправлення помилок. Інтеграція альтернативної експертизи у процес прийняття рішень дозволить Україні більш ефективно рухатися шляхом переговорів про вступ до ЄС, демонструючи зрілість демократичних інститутів.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі, слід зазначити, що запропоновані рекомендації не потребують докорінної зміни політичної системи, а спрямовані на еволюційний розвиток та підвищення ефективності вже створених інституцій. Перетворення секретаріатів на дієві офіси, петицій — на законодавчі ініціативи, а формальних рад — на динамічні проєктні групи дозволить Україні виконати політичні критерії членства в Європейському Союзі. Реалізація цього комплексу заходів сприятиме переходу від моделі імітації партнерства до моделі синергії стійкості, де держава та громадянське суспільство діють як єдиний організм, здатний ефективно протистояти зовнішнім загрозам та реалізовувати амбітні завдання повоєнного відновлення.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Огляд передових європейських практик (на прикладі Фінляндії, Естонії, Хорватії та Литви) засвідчує, що еталонна модель співпраці ґрунтується не на ситуативних політичних поступках, а на розбудові сталих інституційних екосистем. Доведено, що для успішної євроінтеграції Україна має відмовитися від патерналістських підходів на користь мережевого врядування, де громадський сектор наділений реальною, а не лише декларативною суб'єктністю.

Виходячи з цього, першочерговим завданням визначено докорінне перезавантаження наявної інфраструктури діалогу. Замість неефективних та закритих громадських рад аргументовано необхідність створення Урядового офісу розвитку громадянського суспільства як єдиного координаційного центру, а також запровадження інституту спеціальних радників у міністерствах. Паралельно з цим драйвером змін має стати цифровізація участі — зокрема, запуск платформи «Дія.Участь» із правом подання прямих законодавчих ініціатив, що дозволить масштабувати залучення громадян.

Стратегічною умовою збереження стійкості третього сектору в умовах війни та повоєнного відновлення є його фінансова автономія. Обґрунтовано доцільність імплементації механізму відсоткової філантропії та створення спеціалізованого фонду підтримки ОГС, наповнюваного з податкових надходжень від легалізованого грального бізнесу. Крім того, критично важливим є формування правового щита для активістів шляхом ухвалення анти-SLAPP законодавства, а також системне впровадження інструментів деліберативної демократії (громадянських асамблей).

Загалом, практична реалізація запропонованого комплексу рекомендацій дозволить подолати дисбаланс між високим рівнем суспільної самоорганізації та інерційністю державного апарату. Це забезпечить перехід України до якісно нового формату співуправління, що є невіддільною передумовою набуття повноправного членства в Європейському Союзі та запорукою побудови стійкої демократичної держави.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній магістерській роботі здійснено комплексне дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів взаємодії держави та громадянського суспільства в умовах європейської інтеграції України. На основі проведеного аналізу, узагальнення європейського досвіду та оцінки вітчизняних реалій, сформульовано такі висновки та пропозиції відповідно до поставлених завдань:

1. Розкрито сутність та еволюцію підходів до розуміння громадянського суспільства, яке пройшло шлях від античного отожднення з політичною спільнотою до сучасного сприйняття як автономної «громадянської сфери», що продукує соціальну солідарність, демократичні цінності та практики. Встановлено, що в умовах євроінтеграції України громадянське суспільство трансформується з опозиційного до держави інституту в рівноправного суб'єкта публічного врядування, здатного не лише контролювати владу, а й розділяти з нею відповідальність за формування та реалізацію державної політики.

2. Охарактеризовано теоретичні моделі взаємодії держави та громадянського суспільства, серед яких виокремлено моделі домінування, конфронтації, ігнорування та партнерства. Визначено, що Україна історично перебувала в стані коливання між моделлю домінування, яка є радянським спадком, та моделлю конфронтації, що яскраво проявлялася під час революційних подій. На сучасному етапі відбувається складний перехід до моделі партнерства, зокрема до її вищої форми — субмоделі «архітектора», де громадськість виступає співавтором реформ. Однак цей процес ускладнюється інституційною інерцією та патерналістськими очікуваннями частини соціуму.

3. Проаналізовано європейські стандарти участі громадськості, які базуються на статті 11 Договору про Європейський Союз та документах Ради Європи. З'ясовано, що європейський підхід передбачає еволюцію взаємодії від простого інформування до консультацій, діалогу та повноцінного партнерства. Ключовими інструментами визначено структурований громадянський діалог, що

реалізується через діяльність Європейського економічно-соціального комітету, та цифрову демократію. Виявлено, що Європейський Союз активно впроваджує механізми деліберативної демократії та захисту громадського простору, зокрема через законодавство щодо протидії стратегічним позовам проти участі громадськості (anti-SLAPP), що є новим орієнтиром для України.

4. Досліджено роль громадянського суспільства в утвердженні європейського курсу України. Доведено, що саме громадянське суспільство, починаючи з Помаранчевої революції та Революції Гідності, виступало головним рушієм євроінтеграції, компенсуючи інституційну слабкість держави. Історична динаміка свідчить про зростання суб'єктності сектору: від ситуативної мобілізації проти фальсифікацій до системної адвокації реформ, прикладом чого є діяльність коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ», та виконання функцій держави у кризові моменти через розгортання потужного волонтерського руху.

5. Оцінено ефективність наявних інституційно-правових механізмів співпраці. Констатовано наявність розриву між прогресивною нормативною базою, зокрема Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства, та формальною практикою її реалізації. Встановлено, що інструменти консультацій часто використовуються імітаційно, діяльність громадських рад є надмірно бюрократизованою, а цифрові платформи, такі як «Взаємодія», працюють нестабільно. Натомість успішними визнано спеціалізовані моделі співпраці, де громадськість наділена реальними важелями впливу, яскравим прикладом чого є діяльність Громадської ради доброчесності в судовій системі та система моніторингу Dozorro.

6. Визначено, що в умовах воєнного стану відбулася радикальна трансформація взаємодії: перехід від процедурної демократії до «демократії дії» та стратегічного партнерства у сфері безпеки й оборони. Виявлено ключові виклики воєнного часу, серед яких: фінансова нестабільність громадських організацій через переорієнтацію донорів, кадровий дефіцит, блокування реєстрів та ризик обмеження прозорості під приводом безпеки. Разом з тим, війна та повномасштабне вторгнення стали каталізаторами довіри до волонтерського

сектору та появи нових форм контролю, прикладом чого є створення Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України.

7. Узагальнено успішний досвід країн Європейського Союзу, зокрема Фінляндії, Естонії, Хорватії та Литви, який демонструє необхідність глибокої інституціоналізації діалогу. Для України особливо релевантними визначено: фінську модель фінансування громадських організацій коштом надходжень від грального бізнесу; естонську практику мережевої координації консультацій через спеціалізований урядовий офіс; хорватський досвід створення цілісної інституційної рамки взаємодії під час процесу євроінтеграції.

8. Розроблено та обґрунтовано практичні рекомендації щодо модернізації взаємодії держави та громадянського суспільства, які включають:

— Інституційний напрям: створення Урядового офісу розвитку громадянського суспільства та запровадження посад радників із питань громадської участі в органах виконавчої влади для переходу від епізодичних контактів до системної координації.

— Цифровий напрям: впровадження спеціалізованого модуля «Дія. Участь» та інструменту законодавчої ініціативи «Народний законотворець», що дозволить трансформувати роль громадянина: від автора петицій до безпосереднього ініціатора законодавчих змін.

— Фінансовий напрям: забезпечення стійкості сектору через механізм відсоткової філантропії та створення Фонду громадянської стійкості, що наповнюється відрахуваннями з податків грального бізнесу.

— Правовий напрям: імплементація законодавства щодо протидії стратегічним позовам проти участі громадськості (anti-SLAPP) для захисту активістів та впровадження практики громадянських асамблей для розв'язання чутливих суспільних питань.

— Освітньо-культурний напрям: розвиток молодіжної демократії через впровадження шкільних бюджетів участі та дитячих парламентів для виховання відповідальних громадян з раннього віку.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень за цією тематикою вбачається поглиблений аналіз ролі ветеранської спільноти у відновленні місцевого самоврядування на деокупованих територіях, а також моніторинг ефективності залучення громадськості до переговорного процесу щодо вступу України до ЄС, зокрема в межах кластера «Фундаментальні сфери». Окремої уваги потребуватиме вивчення довгострокового впливу цифровізації демократичних процедур на рівень політичної участі громадян у повоєнний період.

Реалізація запропонованих заходів дозволить подолати декларативність у відносинах влади та громадськості, забезпечити виконання політичних критеріїв членства в ЄС та побудувати стійку модель демократичного врядування, здатну ефективно реагувати на виклики повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Т. С. Нове регулювання громадської участі в ЄС: пріоритети на шляху євроінтеграції України. *Politicus*. 2024. Вип. 6. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-6.3>.
2. Арістотель. Книга шоста. *Політика* / Арістотель ; пер. з давньогр. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist07.htm>.
3. Барометр ОГС 2023: Україна : звіт по країні / В. Скворцова та ін. ; УНЦПД, ECNL. Київ, 2023. URL: https://csometer.info/sites/default/files/2024-02/CSO%20Meter%20Country%20Report%20Ukraine%202023_UKR.pdf.
4. Від Інституту національної пам'яті України. Революції, що змінили хід історії. Як це було. Офіційний портал Гірської сільської ради : вебсайт. URL: <https://gora-rada.gov.ua/vid-instytutu-natsionalnoi-pam-iaty-ukrainy-revoliutsii-shcho-zminyly-khid-istorii-iak-tse-bulo>.
5. Волківський М. А. Громадянське суспільство в Україні: особливості формування і роль у становленні держави. *Політичне життя*. 2023. № 4. С. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.2>.
6. Волківський М. Порівняльний аналіз розвитку громадянського суспільства в Україні та Польщі. *Політологічний вісник*. 2023. Вип. 91. С. 316–327. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.91.316-327>.
7. Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні : дослідження / Рада Європи. 2022. 15 с. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/43841.pdf>.
8. Громадські ради в Україні: чи створений ефективний інструмент суспільного контролю? : аналіт. доп. / І. Жданов та ін. ; Рада економічної безпеки України, Комісія з питань моніторингу законодавства та Громад. антикорупц. рада при М-ві оборони України. Київ, 2023. 28 с. URL: <https://reb.org.ua/storage/224/dopovid-08-12-23.pdf>.
9. Громадянська мережа ОПОРА : вебсайт. URL: <https://opora.ua.org>.

10. Громадянське суспільство має стати рушійною силою України на шляху до ЄС, - Юлія Свириденко. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України : вебсайт. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fe6f8429-77ae-4cbf-b101-758d9d37e0bf&title=GromadianskeSuspilstvo>.

11. Громадянське суспільство. Енциклопедія Сучасної України : вебсайт. URL: <https://esu.com.ua/article-31976>.

12. Гурицька М. Еволюція стосунків громадянського суспільства і держави в історії політичної думки. *Політологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ : «ІНТАС», 2007. Вип. 23. С. 85-94. URL: <https://t1p.de/dl4s2>.

13. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади : Протокол Ради Європи від 16.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text.

14. Європейське врядування : Біла книга Комісії Європейських Співтовариств від 25.07.2001, COM(2001) 428. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Bila-knyga-YEvropey-ske-vryaduvannya.pdf>.

15. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень : документ Комітету міністрів Ради Європи від 27.09.2017, CM(2017)83-final. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135>.

16. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень : ухвалено Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи від 01.10.2009, CONF/PLE(2009)CODE1. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.

17. Конкурси. Простір електронних конкурсів «ВзяємоДія» : вебсайт. URL: <https://grants.vzaimo.diia.gov.ua/contests>.

18. Конончук С., Черноусько М. Барометр ОГС 2022: Україна : звіт по країні / УНЦПД, ЕСNL. Київ, 2023. URL:

<https://csometer.info/sites/default/files/2023-12/Ukraine%20CSO%20Meter%20Country%20Report%202022%20UKR.pdf>.

19. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Міжнародний документ від 07.02.1992, 25.03.1957. Станом на 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

20. Красненко М. Барометр ОГС 2024: Україна : звіт по країні / ICAP «Єднання», ECNL. Київ, 2024. URL: https://csometer.info/sites/default/files/2025-03/CSO%20Meter%20Ukraine%202024_UKR.pdf.

21. Краснопольська Т. М. Взаємодія громадянського суспільства та правової держави : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 104 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3cd8f723-a7b5-4ac8-9d26-17e0e3b0cbb6/content>.

22. Лациба М., Сидоренко Д., Повтарь Н. Барометр ОГС 2019: Україна : звіт по країні / УНЦПД, ECNL. Київ, 2019. URL: <https://csometer.info/sites/default/files/2022-02/CSO%20Meter%20Country%20Report%202019%20Ukraine%20%E2%80%93%20Ukrainian.pdf>.

23. Мак'явеллі Н. Державець: трактат. Харків: Фоліо, 2010. 98 с.

24. Мельник І. О. Моделі взаємодії влади та громадянського суспільства в країнах Європейського Союзу. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-68>.

25. Моніторинговий портал Dozorro : вебсайт. URL: <https://dozorro.org>.

26. Негода Т. Донатів не вистачає: чому волонтерам усе важче забезпечувати Сили оборони. *Лівий Берег* : вебсайт. 17.11.2025 URL: https://lb.ua/society/2025/11/17/706910_donativ_vistachaie_chomu_volonteram.html.

27. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.). Центр Разумкова : вебсайт. 24.03.2025. URL:

<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlenia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>.

28. Падалка Г., Клила О., Білоскурський А. Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства в умовах війни : результати незалежного соціологічного опитування організацій громадянського суспільства / Фонд Східна Європа. Київ, 2023. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Full-report_Study-of-the-Ukrainian-Civil-Society-Sector-in-a-Time-of-War_UKR-version.pdf.

29. Пильгун Л. Дослідження феномену самоорганізації і гуртування українського суспільства під час війни : аналіт. стаття / ІСАР «Єднання». Київ, 2024. URL: <https://t1p.de/2z696>.

30. Платон. Книга друга. *Держава* / Платон ; пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat02.htm>.

31. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / за заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. Київ : НІСД, 2007. 396 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kudriachenko_Andrii/Politychna_systema_i_hromadianske_suspilstvo_ievropeiski_i_ukrainski_realii.pdf.

32. Порівняльний аналіз європейських практик щодо публічних консультацій / Центр експертизи з питань належного врядування. Страсбург, 05.07.2021. CEGGPAD (2021)7. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-comparative-analysis-of-european-practices-on-public/1680aef1df>.

33. Постол О. Громадянське суспільство як суб'єкт формування системи публічного управління. *Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід* : монографія / За заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха та ін. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. С. 214-252. URL: <https://old-zdia.znu.edu.ua/index.php?page=4007&lang=ua>.

34. Прасад А. Гральний бізнес торік збільшив сплату податків на 63%, до 17 млрд грн – Гетманцев. *Forbes* : вебсайт. 02.01.2025. URL:

<https://forbes.ua/news/gralniy-biznes-torik-zbilshiv-splatu-podatkiv-na-63-do-17-mlrd-grn-getmantsev-02012025-26000>.

35. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : Закон України від 09.05.2024 № 3703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-IX#Text>.

36. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування : Закон України від 22.02.2024 № 3590-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-20#Text>.

37. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. Дата оновлення: 08.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

38. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 Дата оновлення: 25.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

39. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2025–2026 роках Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.03.2025 № 246-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzh-spriannia-rozvytku-hromadianskoho-suspilstva-v-ukraini-na-20212026-roky-i-246>.

40. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

41. Про лобіювання : Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text>.

42. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Дата оновлення: 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

43. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021, № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

44. Про публічні консультації : Закон України від 20.06.2024 № 3841-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text>.

45. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

46. Романов М., Куракін О. Генеза поняття «громадянське суспільство». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Т. 1, Вип. 35 Серія: *Право*. Ужгород, 2015. С. 28–32. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.35-1-1.pdf>.

47. Civic space report 2024 : Horizontal Analysis / Narsee A. et al. ; European Civic Forum, Civic Space Watch. 2024. 61 p. URL: <https://civic-forum.eu/wp-content/uploads/2024/05/CIVIC-SPACE-REPORT-2024-HORIZONTAL-ANALYSIS.pdf>.

48. Сидоренко Д., Лациба М. Барометр ОГС 2020: Україна : оновлення до звіту / УНЦПД, ECNL. Київ, 2020. URL: <https://t1p.de/tu5an>.

49. Ситнік О. Вигорання, брак коштів і спеціалістів: як громадський сектор працює під час війни. *Українська правда. Життя* : вебсайт. 09.03.2024 URL: <https://life.pravda.com.ua/society/robota-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372>.

50. Сімутіна Я. Соціальний діалог як ключова умова сталого розвитку та євроінтеграції : аналіт. огляд / Рада Європи. Харків : Видавничий дім «Право», 2024. 66 с. URL: <https://rm.coe.int/electronic-version-social-dialogue-as-a-key-condition-for-sustainable-/1680b492d1>.

51. Скворцова В., Мізік О. Барометр ОГС 2021: Україна : звіт по країні / УНЦПД, ECNL. Київ, 2022. URL: https://csometer.info/sites/default/files/2023-04/2021%20Ukraine%20CSO%20Meter%20Country%20Report%20UA_0_0.pdf.

52. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023–2024 роках : аналіт. доп. / Ю. Каплан, В. Скворцова, О. Валевський та ін. ; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплана, Ю. Тищенко, В. Токмана. Київ : НІСД, 2024. 47 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.15>.

53. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. / Ю. А. Тищенко та ін. Київ : НІСД, 2021. 112 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.22>.

54. Теробун О. С. Інституціалізація публічних консультацій як інструменту взаємодії органів публічної влади і інституцій громадянського суспільства у східноєвропейських членах Європейського Союзу: уроки для України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1 (103). С. 128–134. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-128-134](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-128-134).

55. Фрис З. Громадянська кампанія "Пора" в постпомаранчеву пору: погляд на власні розбіжності, нову владу і майбутні парламентські вибори. *Радіо Свобода* : вебсайт. 29.03.2005. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/928768.html>.

56. Шиляєв М. Розбудова громадянського суспільства: уроки Фінляндії для України. *Євроінтеграційний дизайн: стратегії відновлення України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6 трав. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, М. С. Орлів. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 149–152. URL: https://www.researchgate.net/profile/Viktoriia-Koltun/publication/392621519_EVROINTEGRACIJNIJ_DIZAJN_STRATEGII_VI_DNOVLENNIA_UKRAINI/links/684aba26e7be56124ab5cfd7/EVROINTEGRACIJNIJ-DIZAJN-STRATEGII-VIDNOVLENNIA-UKRAINI.pdf#page=149.

57. Шиляєв М. Роль суспільства та медіа у запобіганні та боротьбі з корупцією. *Шевченківська весна – 2025: публічне управління та державна служба* : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 26 берез. 2025 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, Т. П. Паламарчук. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 336–337. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2184/files/f1befd39-12f8-4f1f-b0bc-15192dd1d260.pdf#page=336>.

58. Щодо участі громадян у місцевому публічному житті : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 21.03.2018, CM/Rec(2018)4. URL: <https://rm.coe.int/recommendation-cmrec-2018-4-participation-of-citizens-ukr/168097ed39>.

59. Ябчанка О. В. Накласти вето на законопроект № 9534 та повернути його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників : електронна петиція від 06.09.2023 № 22/204906-еп. Електронні петиції — Офіційне інтернет-представництво Президента України : вебсайт. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/204906>.

60. About the European Economic and Social Committee (EESC). European Economic and Social Committee : website. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/about>.

61. Alexander J. C. The Civil Sphere. New York : Oxford University Press, 2006. 816 p.

62. Better Regulation. European Commission : website. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation_en.

63. Citizens' Engagement Platform — Your space to participate in EU policymaking. Citizens' Engagement Platform : website. URL: https://citizens.ec.europa.eu/index_en.

64. Civil Society Days. European Economic and Social Committee : website. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/civil-society-days>.

65. Comprehensive security. Turvallisuuskomitea (The Security Committee Ministry of Defence of Finland) : website URL: <https://turvallisuuskomitea.fi/en/comprehensive-security>.

66. Conference on the Future of Europe. European Commission : website. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/conference-future-europe_en.

67. Demokratia.fi : website. URL: <https://demokratia.fi/en>.

68. DREAM — система управління публічними інвестиціями : вебсайт / Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://dream.gov.ua>.

69. Enlargement Candidate Members' Initiative. European Economic and Social Committee : website. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/enlargement-candidate-members-initiative>.

70. Establishing the Citizens, Equality, Rights and Values Programme and repealing Regulation (EU) No 1381/2013 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EU) No 390/2014 : Regulation of the European Parliament and of the Council of 28.04.2021, (EU) 2021/692. EUR-Lex : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/692/oj/eng>.

71. EU candidate countries join the work of the European Economic and Social Committee. EU NEIGHBOURS east : website. 16.02.2024. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/eu-candidate-countries-join-the-work-of-the-european-economic-and-social-committee>.

72. European Economic and Social Committee warns Defence of Democracy Package might not deliver on its promises. European Economic and Social Committee : website. 24.04.2024. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/press-releases/european-economic-and-social-committee-warns-defence-democracy-package-might-not-deliver-its-promises>.

73. Forbici G., Kostanjevec M. Government structures promoting civil participation and cooperation with NGOs in policy making. Comparative analysis / Council of Europe Project "Promoting civil participation in democratic decision-making in Ukraine". 2020. 21 p. URL: <https://rm.coe.int/coe-overview-study-on-government-structures-for-civic-engagement-in-eu/16809d6e67>.

74. Have your say. European Commission : website. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say_en.

75. KÜSK — National Foundation of Civil Society : website. URL: <https://kysk.ee/en>.

76. Kutay A. Limits of Participatory Democracy in European Governance. *European Law Journal*. 2015. Vol. 21, No. 6. P. 803–818. DOI: <https://doi.org/10.1111/eulj.12156>.

77. Kuzio T. The Orange and Euromaidan Revolutions: Theoretical and Comparative Perspectives. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2016. No. 2. P. 91–115. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmlpj88183.2016-2.91-115>.

78. Models to Promote Cooperation between Civil Society and Public Authorities : Working Paper / International Center for Not-for-Profit Law (ICNL), European Center for Not-for-Profit Law (ECNL), Technical Assistance for Civil Society Organisations (TACSO). 2013. 16 p. URL: https://www.icnl.org/wp-content/uploads/cfr_Models-to-Promote-Cooperation-Working-Paper.pdf.

79. National Foundation for the Development of Civil Society (Project Q2736190). Kohesio — European Commission : website. URL: <https://kohesio.ec.europa.eu/en/projects/Q2736190>.

80. Office for Cooperation with NGOs — Government of the Republic of Croatia : website. URL: <https://udruge.gov.hr/en>.

81. On protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (‘Strategic lawsuits against public participation’) : Directive Regulation of the European Parliament and of the Council of 11.04.2024, (EU) 2024/1069. EUR-Lex : website. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401069.

82. On the application of the provisions of the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters to Community institutions and bodies : Regulation of the European Parliament and of the Council of 06.09.2006, (EC) No 1367/2006. EUR-Lex : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2006/1367/oj/eng>.

83. On the European citizens' initiative : Regulation of the European Parliament and of the Council of 17.04.2019, (EU) 2019/788. EUR-Lex : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/788/oj/eng>.

84. On the legal status of non-governmental organisations in Europe : Recommendation of the Council of Europe Committee of Ministers of 10.10.2007, CM/Rec(2007)14. URL: <https://rm.coe.int/recommendation-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-1/1680a1f502>.

85. Pishchikova K., Ogryzko O. Civic awakening: The impact of Euromaidan on Ukraine's politics and society. *FRIDE Working Paper*. 2014. No. 124. URL: <https://t1p.de/jfb1b>.
86. Plato. *Laws* / Translated By B. Jowett. Project Gutenberg : website. URL: https://www.gutenberg.org/files/1750/1750-h/1750-h.htm#link2H_4_0003.
87. Prozorro : вебсайт. URL: <https://prozorro.gov.ua>.
88. Regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents : Regulation of the European Parliament and of the Council of 30.05.2001, (EC) No 1049/2001. EUR-Lex : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1049/oj/eng>.
89. RISE Ukraine — коаліція для відбудови України : вебсайт. URL: <https://www.rise.org.ua/ua>.
90. Solonenko I. Ukrainian Civil Society from the Orange Revolution to Euromaidan: Striving for a New Social Contract. *OSCE Yearbook 2014* / Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH). Baden-Baden : Nomos, 2014. P. 219–236. URL: https://www.ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/14/Solonenko-en_S.pdf.
91. STEA (Funding Centre for Social Welfare and Health Organisations) : website. URL: <https://www.stea.fi/en>.
92. Ukraine 2025 Report : Commission staff working document. / European Commission. Brussels, 04.11.2025 SWD(2025) 759 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf.
93. Verbianyi V., Kudrytski A. As War Grinds On, Ukrainians Donate Less to Their Military. Bloomberg : website. 13.11.2024. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-11-13/as-war-grinds-on-ukrainians-donate-less-to-their-military>.